

TÀRRACO,
LA CIUTAT ROMANA

Treballs de camp

Tarragona – gener de 1994

Camp d'Aprenentatge de la ciutat de Tarragona

- Joan Aluja i Miró
- Rosa Moragues i Cornadó
- M Joana Virgili i Gasol

Dibuixos:

- Josep Veciana i Agudé

Assessorament tècnic:

Museu Nacional Arqueològic de Tarragona

- Francesc Tarrats i Bou
- Pilar Sada del Castillo

Fotografia de la portada: Mosaic de la vil·la dels Munts. Altafulla MNAT

Un museu arqueològic no és solament un lloc on es guarden i es mostren uns objectes pertanyents a altres èpoques, sinó també és un lloc on se'ns vol explicar, mitjançant aquests objectes com era la ciutat i els seus habitants en altres èpoques.

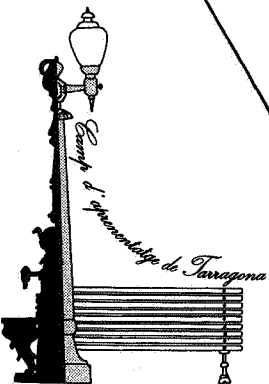
Moltes de les peces d'època romana, que s'han trobat a Tarragona es conserven en el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

En les distintes sales s'exposen alguns testimonis que ens han arribat de l'urbanisme i de les formes de vida de la

COLÒNIA IULIA
URBS TRIUMPHALIS
TARRACO

Un cop dins del museu assistiràs a la projecció d'un audiovisual sobre la Tarragona de l'època romana. Cal que l'observis atentament perquè t'ajudarà a fer-te una idea més clara del que era Tarraco. Per altra banda, aquest audiovisual et servirà d'introducció a la comprensió de moltes de les restes que després veuràs.

També et pot ser de molta utilitat la lectura dels plafons informatius que aniràs trobant en les diverses sales del museu.

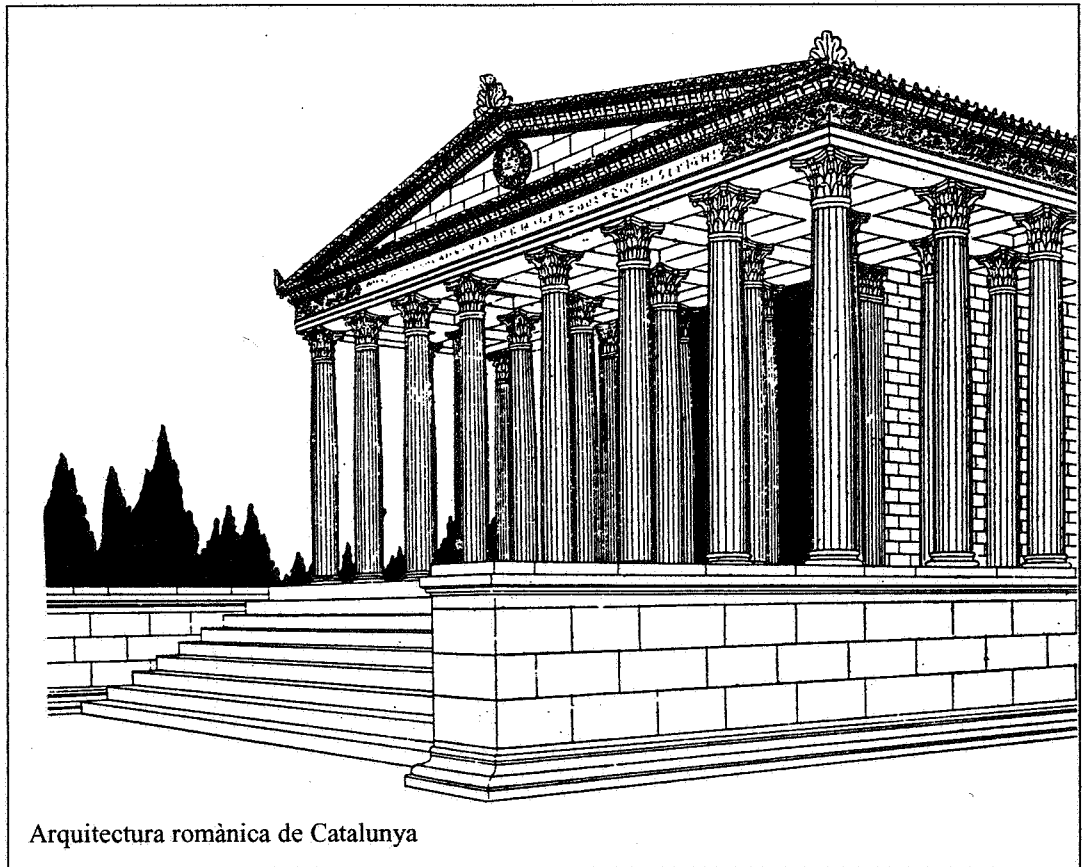

TARRACO, LA CIUTAT ROMANA

Les restes d'un temple romà.

Aquest dibuix correspon a la reconstrucció ideal d'un temple romà fet a partir de les restes trobades a Tarragona i de les representacions que figuren en diferents monedes també de Tarragona.

* Marca sobre el dibuix aquells elements arquitectònics que es troben exposats en aquesta sala i que podien pertànyer a un temple com aquest.

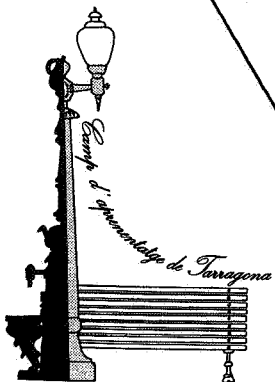

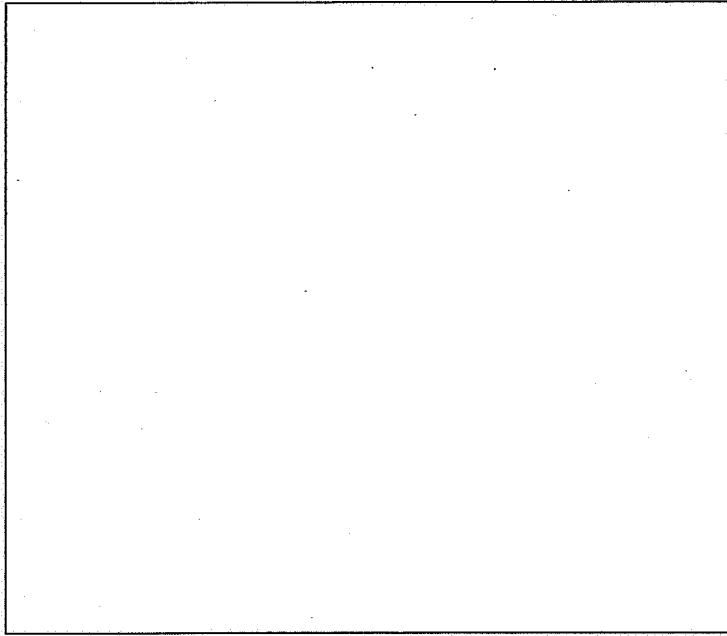
Arquitectura romànica de Catalunya

Ara dels sacrificis

Les ares són l'equivalent als altars de les esglésies actuals. A les ares s'hi realitzaven els sacrificis (oferiments d'objectes, plantes o animals) als déus romans. El fet que es trobessin també en altres llocs que no fos en els temples suposava situar sota la protecció d'aquests déus les activitats que s'hi feien.

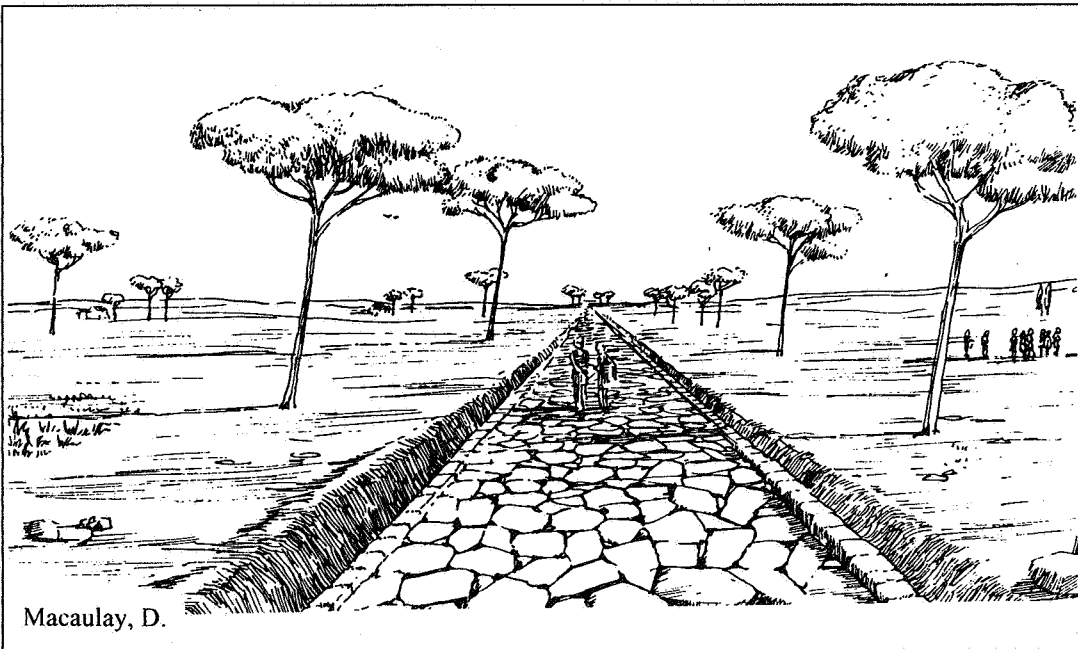
* En el centre de la sala hi ha una ara que pertanyia al teatre romà de Tarragona. Dibuixa-la i copia'n també la inscripció.

Les pedres mil·liàries

Quan anem per qualsevol carretera veiem una colla de senyals que ens indiquen els quilòmetres, les direccions, etc. En el món romà, a les seves vies, (carreretes) passava una cosa semblant, tenien les pedres mil·liàries, observa-les i dibuixa'n una en el lloc que consideris més adequat d'aquest gravat que representa una via romana.

Als romans els agradava força decorar les seves cases i, per a aconseguir-ho, feien anar els **mosaics** i les **pintures**.

Els mosaics servien tant per al terra com per a les parets, encara que el més corrent era utilitzar el mosaic com a paviment.

La tècnica de construcció era força senzilla: sobre un terra de morter (barreja de calç, sorra i aigua) hi dibuixaven el motiu a construir i l'anaven omplint amb les **tessel·les** - que són petites peces de marbre o altres tipus de pedres de diferents colors - enganxant-les sobre el morter i entre elles amb una pega feta a base de reïna.

Si bé la manera de fer-los és gairebé sempre igual, el mosaic que en resultava era molt diferent. Així **segons el color** de les tessel·les que feien anar podien ser:

Bicroms (fets amb tessel·les de dos colors, normalment blanc i negre).

Polícroms (fets amb tessel·les de molts colors).

Si ens fixem en els **motius decoratius** podem observar com poden ser:

Geomètrics, si solament tenen decoracions de tipus geomètric.

Figuratius, quan hi ha representades figures, persones, animals, objectes...

* Observa bé tots els mosaics que hi ha en aquesta sala i quan ho hakis fet tria'n un (procura posar-te d'acord amb els teus companys per no triar tots el mateix) i emplena les dades de la fitxa que tens a continuació:

Mosaic de la sala: _____

Descripció:

Color: bicroms

polícroms

Decoració: geomètrica

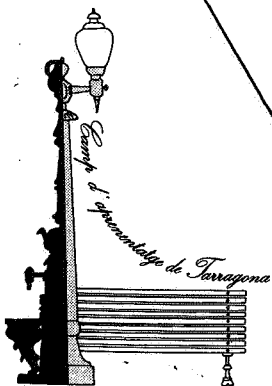
figurativa

Si es tracta d'un mosaic figuratiu, fes la relació de figures que hi apareixen:

--	--	--	--	--	--	--	--	--

Normalment tots els mosaics tenen al seu voltant una o més sanefes. Dibuixa esquemàticament la sanefa (o una de les sanefes) del mosaic triat.

--

Mosaic dels peixos:

Aquest mosaic el trobaràs en el replà de la segona planta del museu.

Es tracta d'un dels mosaics més espectaculars del museu. Observa'l bé. Com pots veure hi ha representats una colla de peixos i crustacis (un dels animals representats no és un peix, és un mamífer, però això els romans no ho sabien).

* Fes una llista amb els noms dels peixos i crustacis que reconeguis d'entre els representats en el mosaic:

* Pensa si és correcta l'afirmació que segueix és o no correcta:
"Des de l'època romana fins ara, els peixos i crustacis que viuen en el mar Mediterrani, no han canviat".

Explica també quina o quines proves pots aportar per demostrar la certesa o falsedat d'aquesta afirmació.

Les joguines

No resulta difícil de creure que els nens (i també els grans) romans també jugaven. En aquesta sala hi ha una vitrina on es pot veure una petita col·lecció d'aquestes joguines.

* Fes-ne la llista de totes marcant amb una **X** les que fem anar en els jocs actuals:

Joguines	com ara	Joguines	com ara

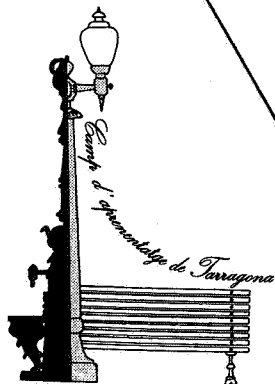
Objectes d'ús personal:

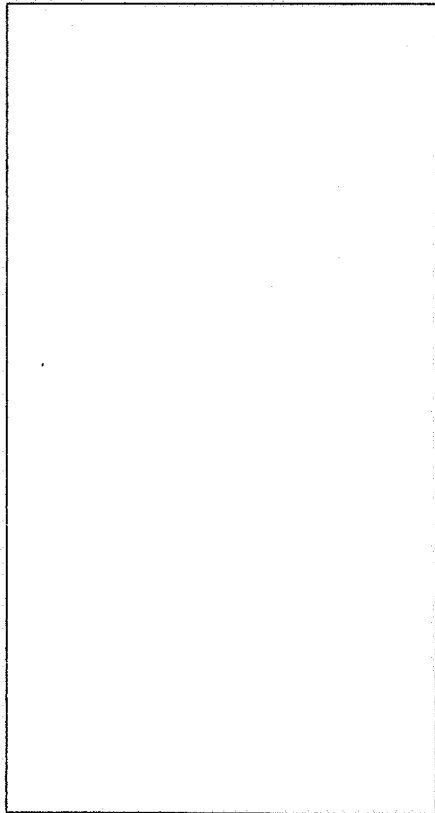
A l'època romana, també com ara, els homes i les dones feien servir tota una colla d'objectes (més o menys necessaris) per a guarnir-se i en les vitrines d'aquesta sala en trobaràs uns quants.

També hi ha un bon grapat de petites ampolletes de vidre i de ceràmica - **ungüentaris** - que contenien perfums, i és que els tarragonins i les tarragonines de l'època romana eren molt afeccionats a les bones olors.

* Busca a les vitrines alguns objectes de guarniment que més et cridin l'atenció i els dibuixes sobre o al costat de la dona que tens dibuixada a la pàgina que segueix:

* Dibuixa un ungüentari (ampolleta per al perfum) de vidre:

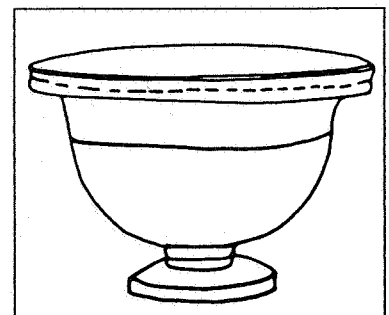
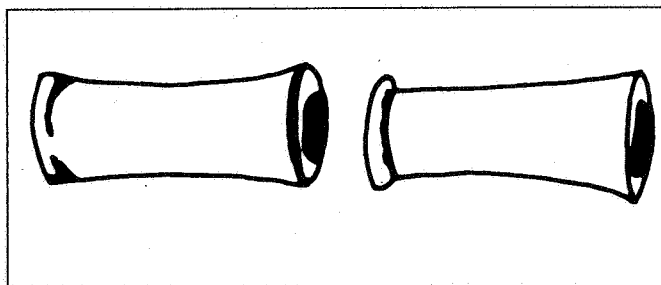
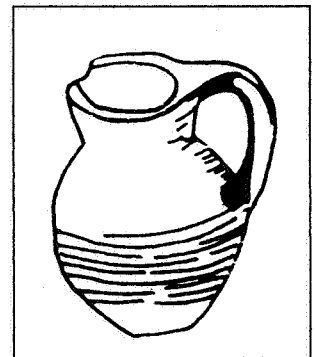
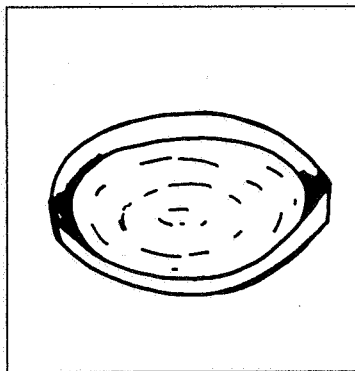
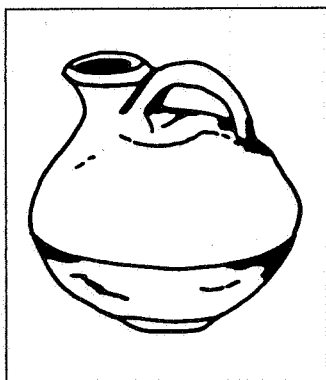
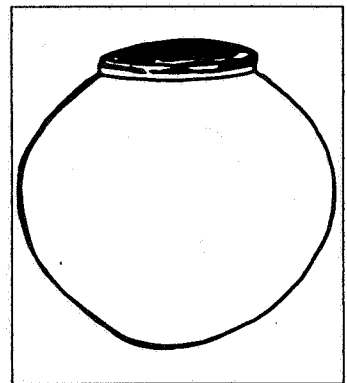
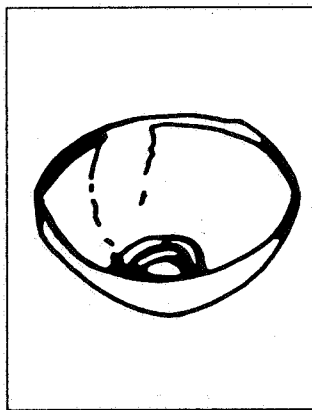
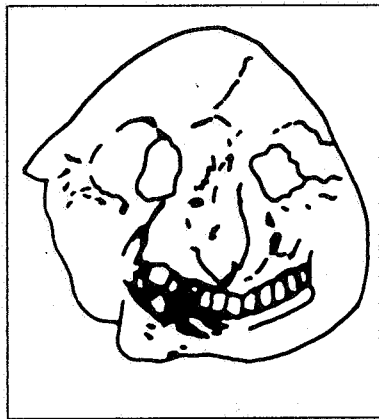

La ceràmica

En el món romà, la ceràmica va prendre una importància primordial en la construcció de contenidors com ara les grans gerres destinades a emmagatzemar blat fins les fines peces de vaixel·la de luxe passant per altres vasos de mesura mitjana com les àmfores destinades al vi i a l'oli.

També són de ceràmica altres objectes d'ús divers. Així podem parlar de figuretes decoratives o d'ofrenes religioses i d'elements destinats a complementar la construcció dels edificis.

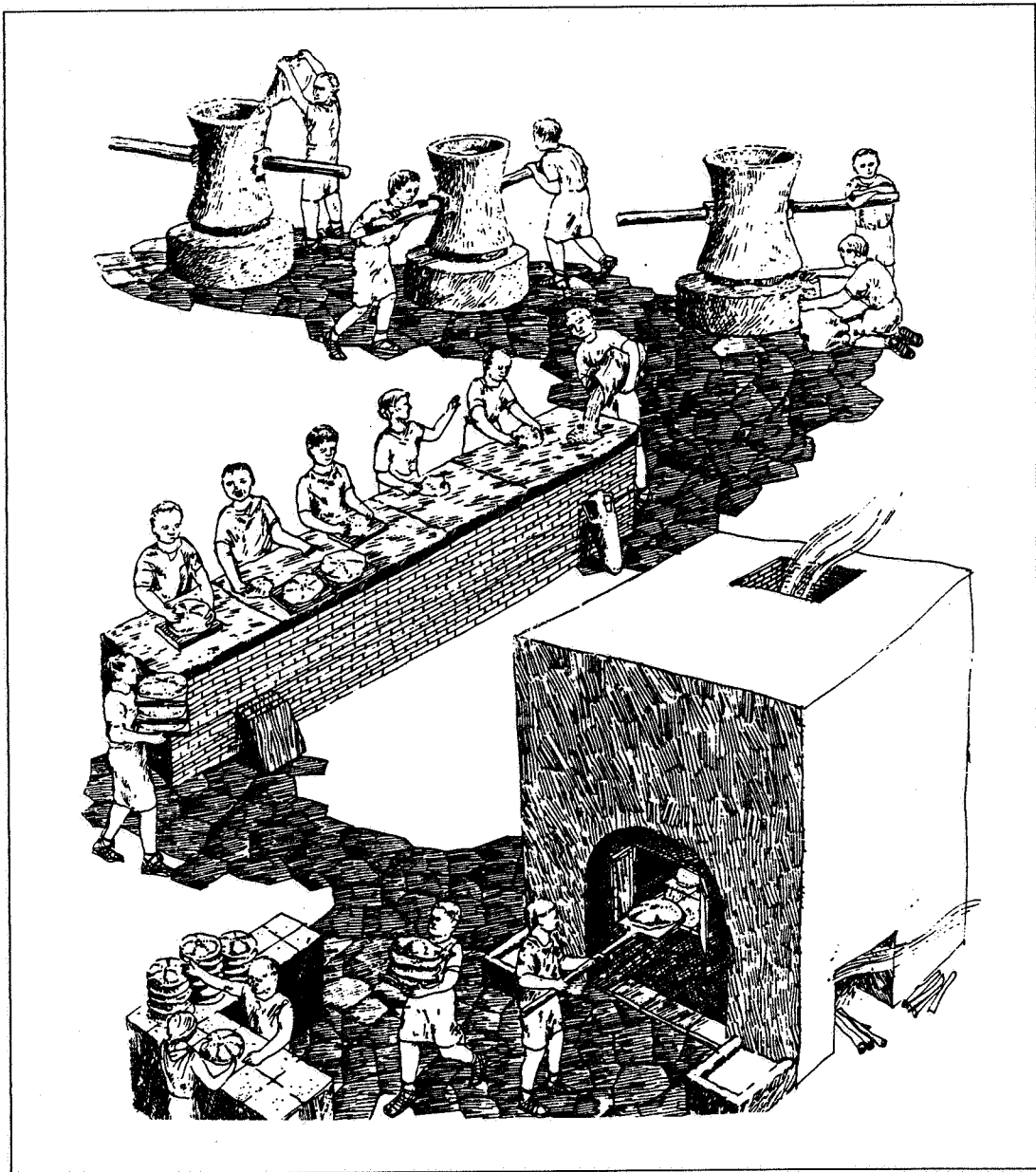
* Els dibuixos que segueixen representen peces de ceràmica que gairebé totes es troben exposades en aquesta sala, assenyalala amb una X les peces que localitzis:

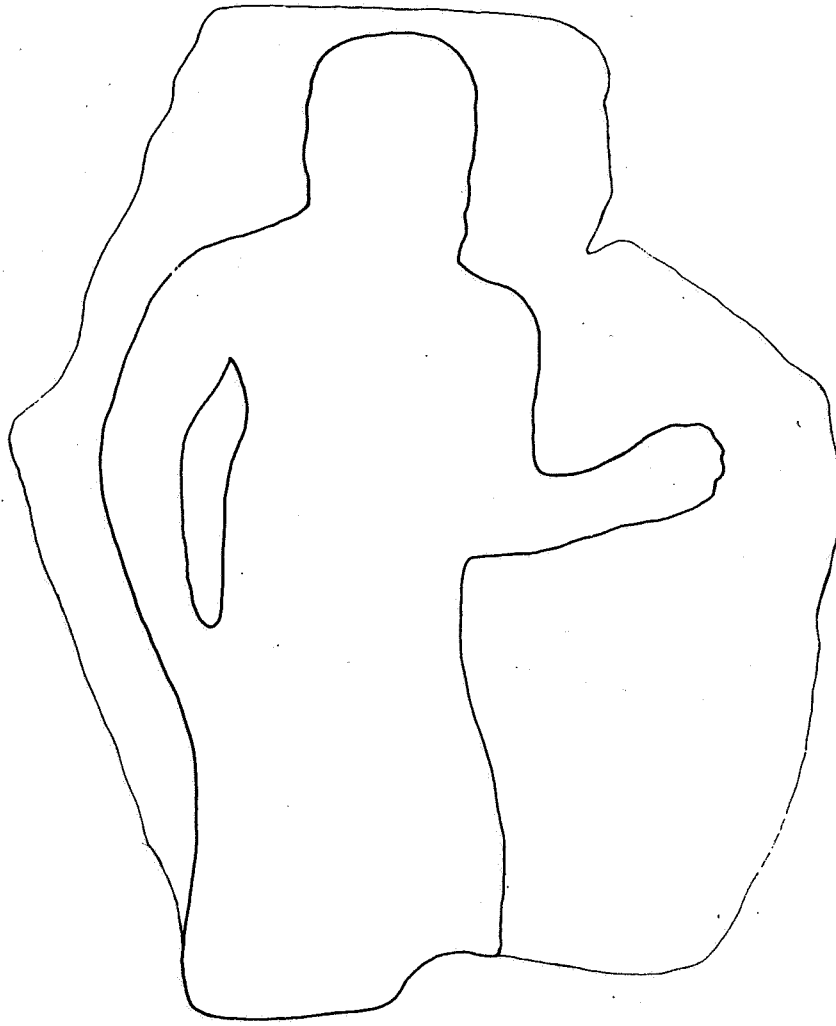

El molí.

Un dels aliments bàsics a l'època romana era el blat i d'això en podem deduir que un dels estris més utilitzats era el molí, el qual els permetia transformar el blat en farina.

Aquest dibuix representa una fleca romana. S'hi pot veure tot el procés de fabricació del pa - des del blat fins arribar al pa ja cuit - i les eines que s'utilitzaven al llarg de tot el procés. En aquesta sala hi ha una d'aquestes eines (una de les més importants); busca-la i escriu el seu nom al costat del dibuix que la representa.

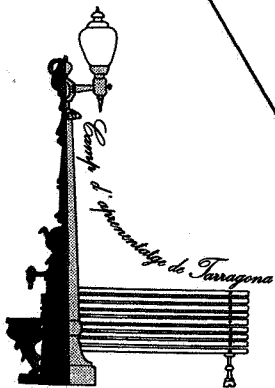
La silueta d'aquest relleu que tu has d'acabar de dibuixar representa a:

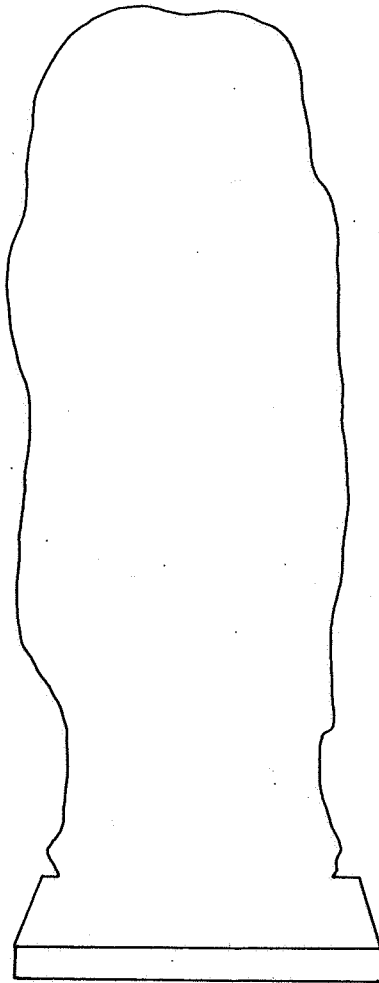
Llegeix atentament:

* El relleu representa un ministre sacrificador (sacerdot d'un temple), que acompanya la víctima (un toro, un cavall?) per oferir-la en sacrifici.

* Oferir sacrificis als déus era un dels elements més importants de la religió romana. Les ofrenes podien ser de diferents tipus, fruits, animals, humans... i cada divinitat en volia d'un tipus determinat.

* Els sacrificis pretenien una d'aquestes tres coses: renovar la vitalitat dels déus, predir el futur o agrair els beneficis rebuts.

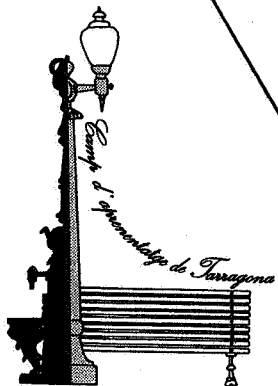

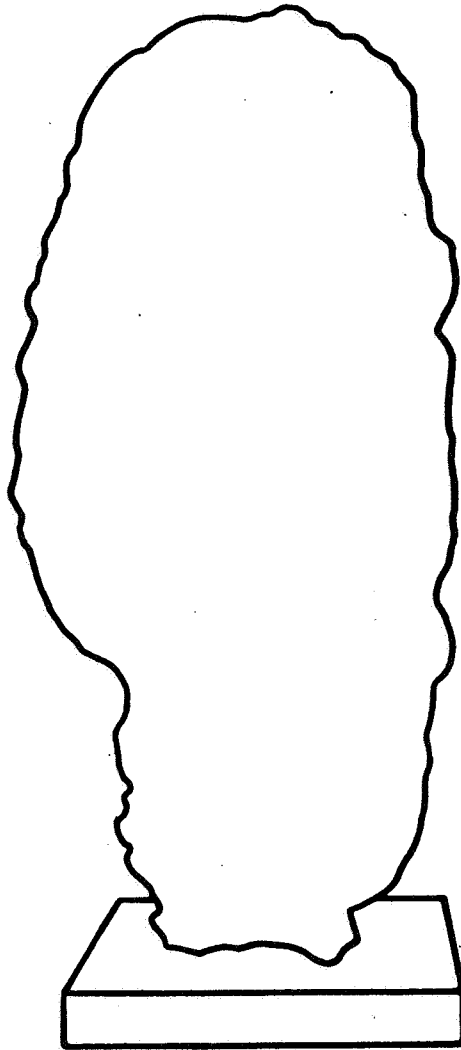

La silueta d'aquesta estàtua que tu has d'acabar de dibuixar representa a:

Llegeix atentament:

- * La dona representada per aquesta estàtua va vestida amb una stola i un mantell sobreposat que s'anomena palla.
- * La stola era un vestit llarg ajustat a la cintura per un cinyell. La solien portar les matrones (dones casades i lliures) romanes.
- * La palla era un gran mantell que cobria totalment el cos de les dones quan sortien al carrer.

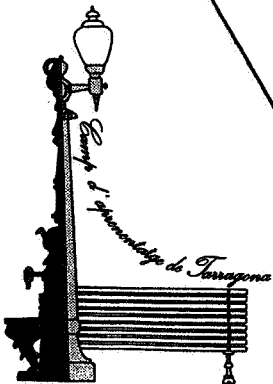

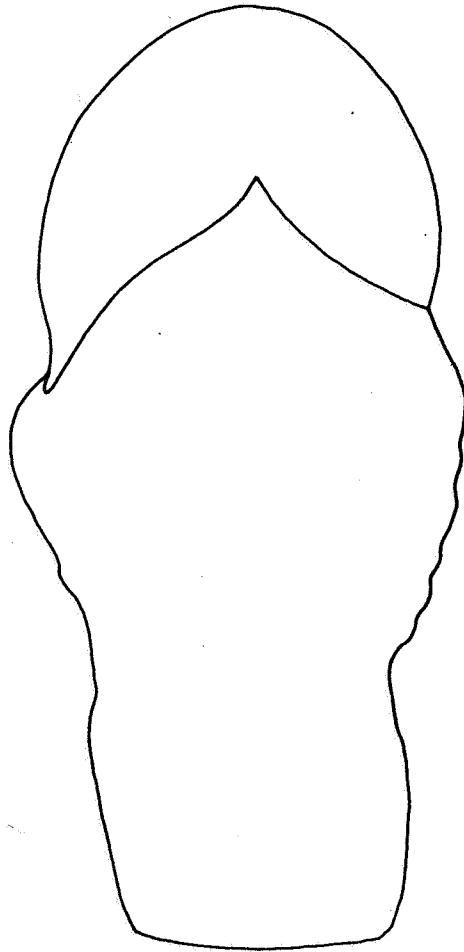
La silueta d'aquesta estàtua que tu has d'acabar de dibuixar representa a :

Llegeix atentament:

* La roba que porta s'anomena **toga** i solament la podien dur els ciutadans romans.

* La **bullà** és l'objecte arrodonit que els nois portaven penjat al coll damunt la toga, era una mena d'amulet i podia ser de diferents materials segons la riquesa i classe social de qui la duia.

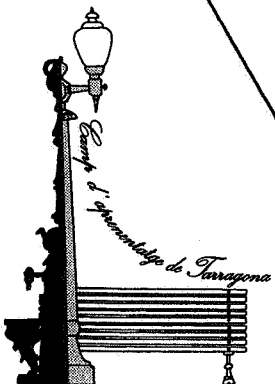
La silueta d'aquesta estàtua que tu has d'acabar de dibuixar representa a:

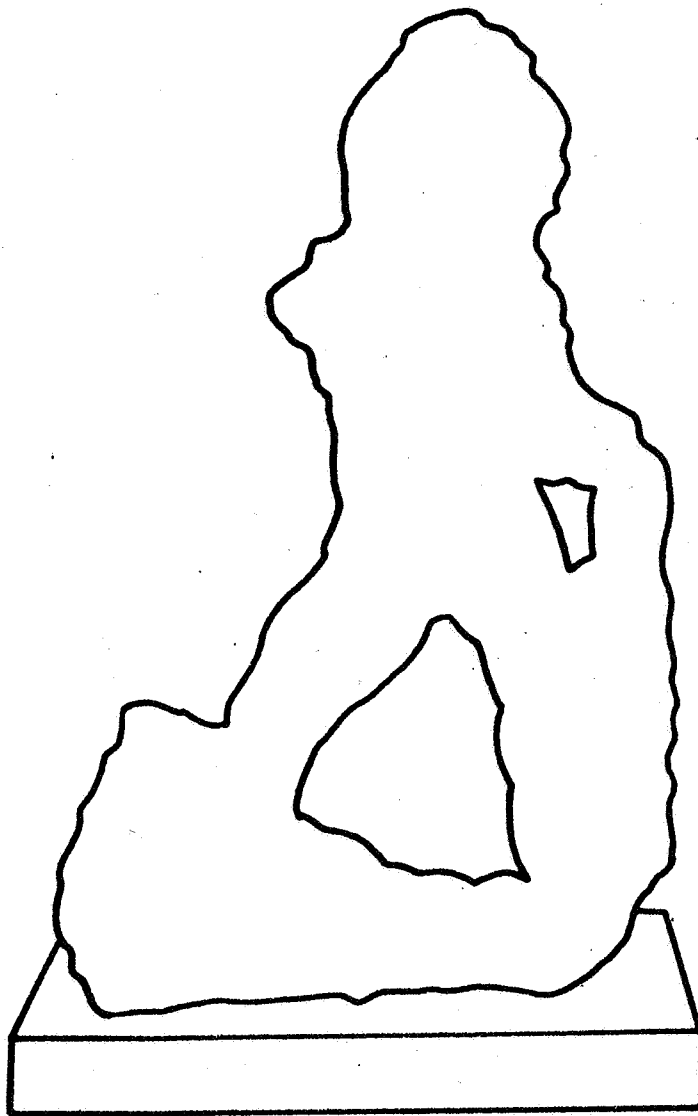
Llegeix atentament:

* **MINERVA** és la deessa romana de la guerra i de la intel·ligència. La seva intel·ligència unida al seu esperit bèl·lic fa que se li atribueixin els invents de la quadriga i els carros de guerra.

* Se la considera també com a protectora de les arts i la literatura. Els seus atributs són: la llança, el casc i l'ègida (escut).

* La festivitat de Minerva es celebrava el 19 de març. Formà part de la **Tríada Capitolina** juntament amb els déus Júpiter i Juno.

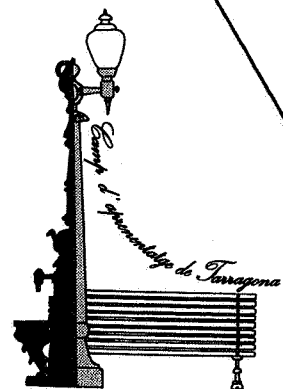

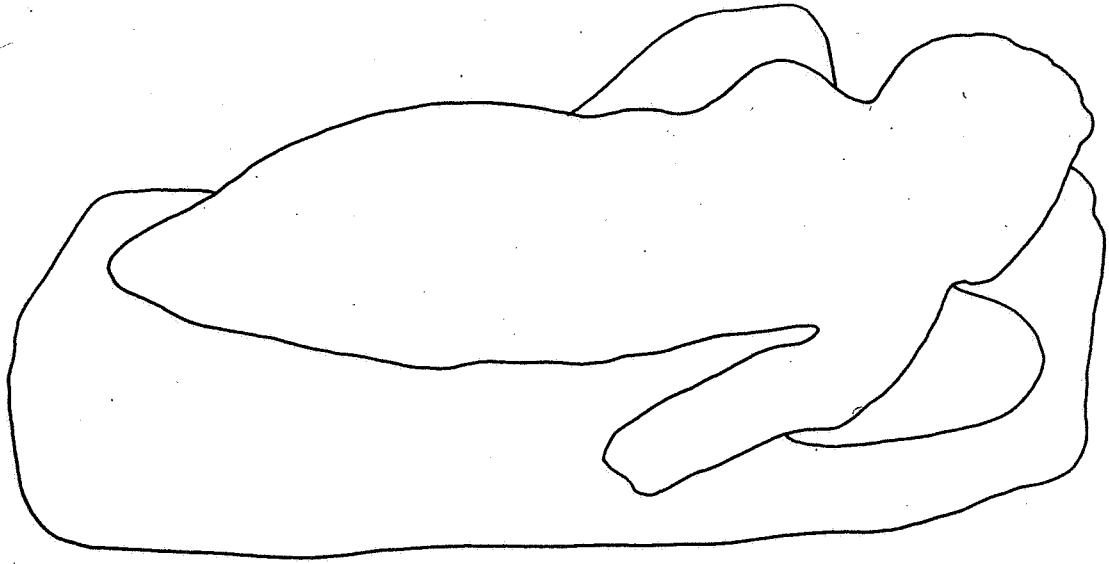
La silueta d'aquesta estàtua que tu has d'acabar de dibuixar representa a:

Llegeix atentament:

* La figura d'**Hèrcules** neix a Grècia (Herakles) i se'l considera com a un heroi protector del gimnàs i l'encarregat d'allunyar els perills. És símbol de fortalesa.

* La cultura romana l'eleva a la categoria de semi-déu i esdevindrà protector del sòl i de la honradesa comercial. La seva principal característica és la força que posseeix, per això se'l representa amb una maça, símbol de la victòria.

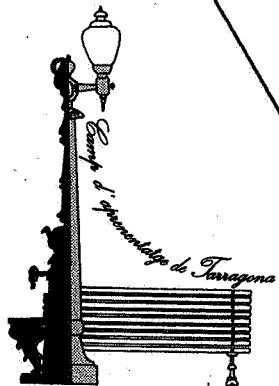

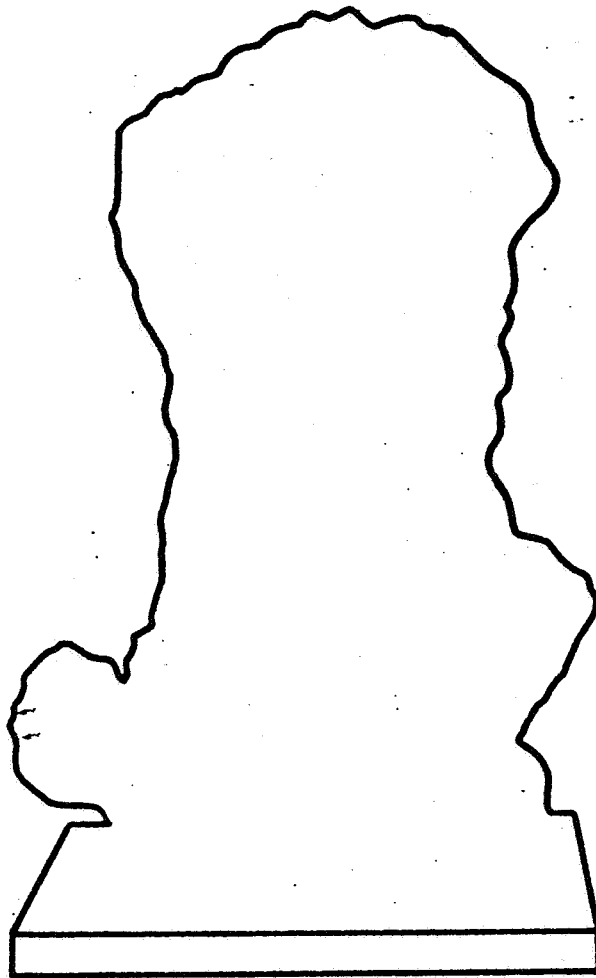

La silueta d'aquesta estàtua que tu has d'acabar de dibuixar representa a:

Llegeix atentament:

- * **Eros** és el déu de l'amor.
- * Se'l representa normalment com si fos un nen, tot sovint amb ales, que es diverteix portant el neguit al cor dels enamorats, o els fereix amb les seves fletxes. Els romans també l'anomenaven **Cupido**.
- * A cops també se'l representa jugant amb nous o ferit en una ala per les punxes dels rosers.
- * També pot representar la mort d'un infant o persona jove.

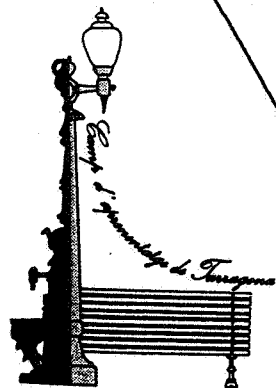

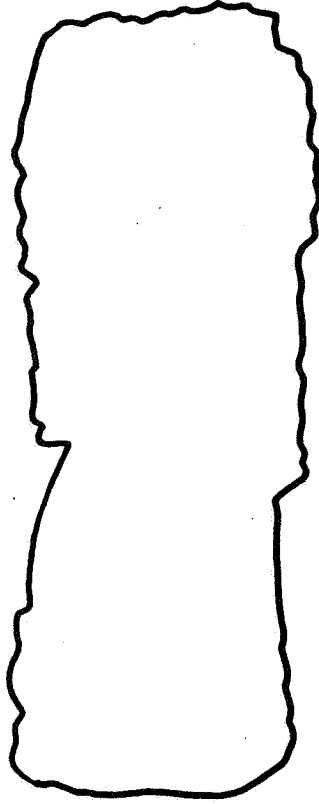

La silueta d'aquesta escultura que tu has d'acabar de dibuixar representa a:

Llegeix atentament:

* Aquesta deessa és coneguda des dels temps més antics de Roma i presideix tot allò relacionat amb els cultius dels horts, jardins i arbres fruiters.

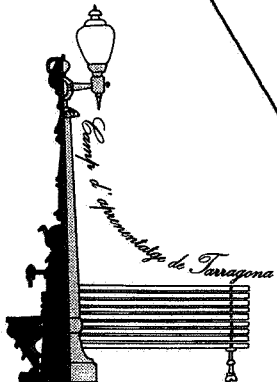

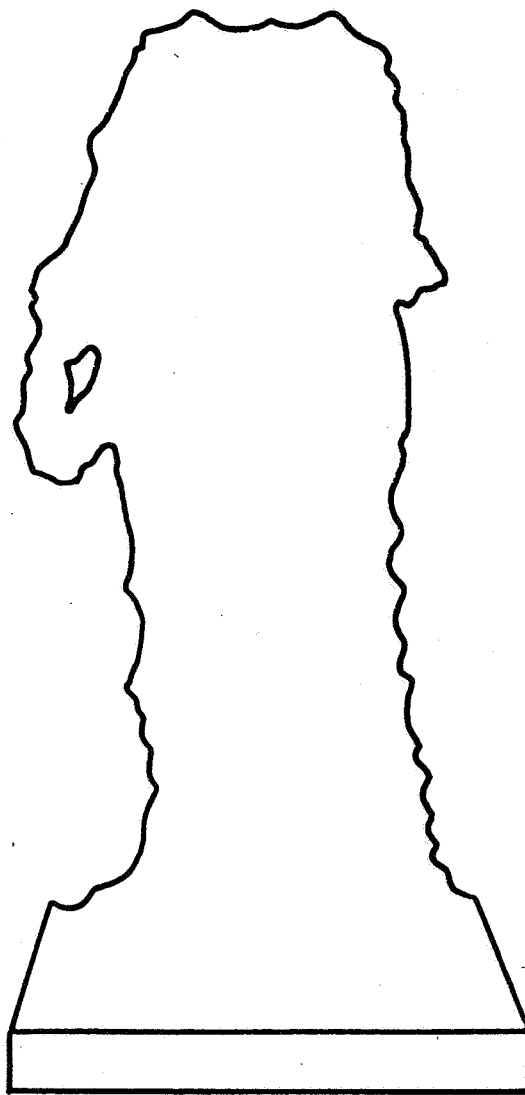
La silueta d'aquesta estàtua que tu has d'acabar de dibuixar representa a:

Llegeix atentament:

* El déu **Atis** és una divinitat d'origen no romà (el seu origen és a l'Àsia Menor) i es relaciona amb el culte funerari o als morts. Va vestit amb una capa militar (**segu**) i amb un barret característic (**cucullus**), que podeu observar en els exemplars més sencers, per exemple a la Torre dels Escipions.

* Les figures d'Atis demostren, per altra banda, com Tarraco - i tota la Catalunya romana - rebia les influències de les religions orientals.

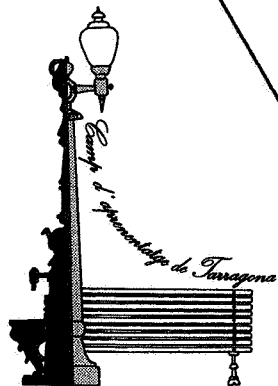

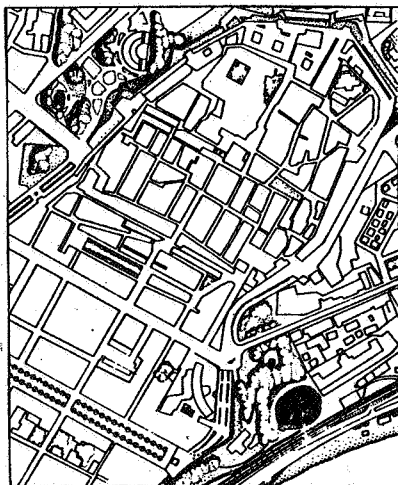

La silueta d'aquesta estàtua que tu has d'acabar de dibuixar representa a:

Llegeix atentament:

- * "Hygea" és la deessa de la salut.
- * La serp, en la mitologia clàssica és el símbol de la mort i també de la vida o del guariment. Actualment es pot veure com moltes farmàcies duen aquest símbol.
- * La representació d'Hygea, acompanyada de la serp, significa font de vida, de guariment i de salut.

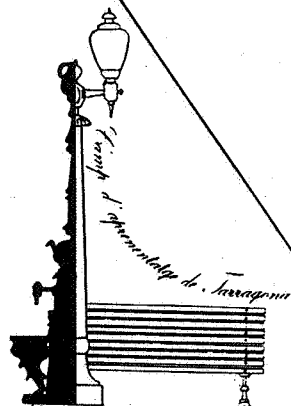
Els **AMFITEATRES** eren edificis públics on es celebraven combats de gladiadors entre sí o contra animals salvatges i, també, lluites entre animals de la mateixa o distinta espècie.

Tenen una forma el·líptica i presenten una àrea central (l'**arena**) envoltada per la graderia (la **cavea**) on seien els espectadors. A l'arena hi trobem unes construccions subterrànies,

anomenades els fossars (les **fossae**) destinades a magatzems, dependències dels gladiadors,... A la part superior i en dies calurosos, s'instal·lava una gran vela (el **velum**) que cobria part de la graderia.

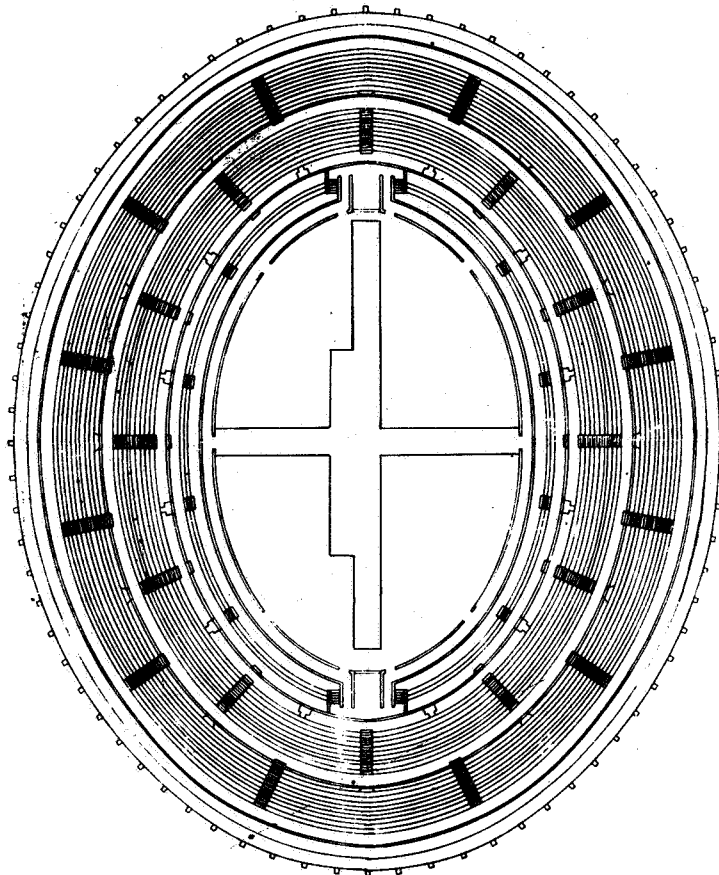
L'Amfiteatre de Tarragona va ser construït a finals del segle I o principis del II. d.C. Està situat fora de l'antic nucli urbà, aprofitant el pendent de la roca per a construir-hi una part de la graderia. No sabem les mides totals, però coneixem les mides de l'arena (60 x 38 metres), i la seva capacitat era aproximadament d'uns 11.000 espectadors.

En commemoració del martiri que va patir en la seva arena el bisbe de Tarragona Sant Fructuós, s'hi va construir una petita església visigòtica i, més tard, en el segle XII, sobre les seves ruïnes, se'n construï una altra més gran, en estil romànic, anomenada Santa Maria del Miracle.

* Compara l'amfiteatre de Tarragona amb el que representa el plànol que tens dibuixat en aquest full.

Assenyala amb una **X** sobre el plànol les parts de l'Amfiteatre que hi vegis representades.

* Relaciona aquestes parts de l'amfiteatre amb la seva finalitat:

- arena	- lloc on seia el públic.
- fossar de l'arena	- lloc on es realitzaven els combats de gladiadors, de feres...
- grades	- construccions destinades magatzems, dependències de gladiadors,...

LES GRADES

El lloc on els espectadors s'asseien estava dividit en diverses zones, segons la seva categoria social cada espectador tenia la seva zona assignada.

* Així doncs, contesta:

- Quantes parts o zones pots observar a les grades? _____

- Compta les fileres de grades de cada part _____

- Qui creus que ocupava les grades de la part més propera a l'arena? _____

- Actualment, podries veure encara algun edifici públic que et recordi aquesta separació de les grades? _____

* Observa bé com es va construir l'amfiteatre de Tarragona: la part del costat del mar i les parts laterals són de fàbrica - això vol dir construïdes des del nivell del terra - i la part del costat de muntanya s'ha aprofitat el pendent rocós per excavar-hi les grades.

Tenint en compte això, dibuixa esquemàticament l'amfiteatre de Tarragona.

Fotog. "Paisajes españoles", extreta de Hauschild, Theodor. "Arquitectura romana de Tarragona".

Tarraco fou fundada pels romans amb la finalitat de constituir-se en una base militar que els permetés el domini del territori.

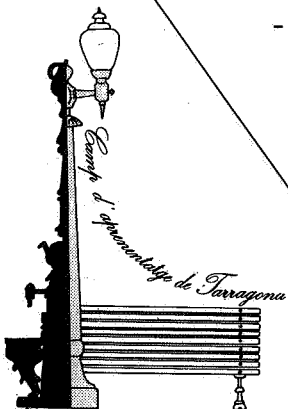
Aquest fet suposà que una de les primeres obres que els romans edificaren a Tarraco fou, juntament amb el port, una muralla que servís de defensa i de base per als seus exèrcits. Aquests fets s'iniciaren l'any 218 a.C.

Aquesta muralla romana, amb les transformacions necessàries de cada època, es mantingué en el canvi de Tarraco base militar a Tarraco capital de la província Citerior o Tarraconense. Part d'aquesta muralla ha mantingut la seva finalitat militar fins a la meitat del segle XIX.

El treball que a continuació et proposem és sobre les muralles de l'època romana deixant, en aquesta ocasió, les de les altres èpoques. D'aquests temps ens en queda, aproximadament una cinquena part del seu traçat original.

- Com pots veure, la muralla està formada per dos tipus de material:

Unes pedres no treballades de mida molt gran, que anomenem **megàlits**, i unes altres treballades i ben escairades que anomenem **carreus**.

Carreus

_____ x _____

DIBUIXOS MARIA ADZERIAS I SAPERAS

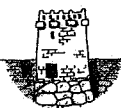
Megàlits

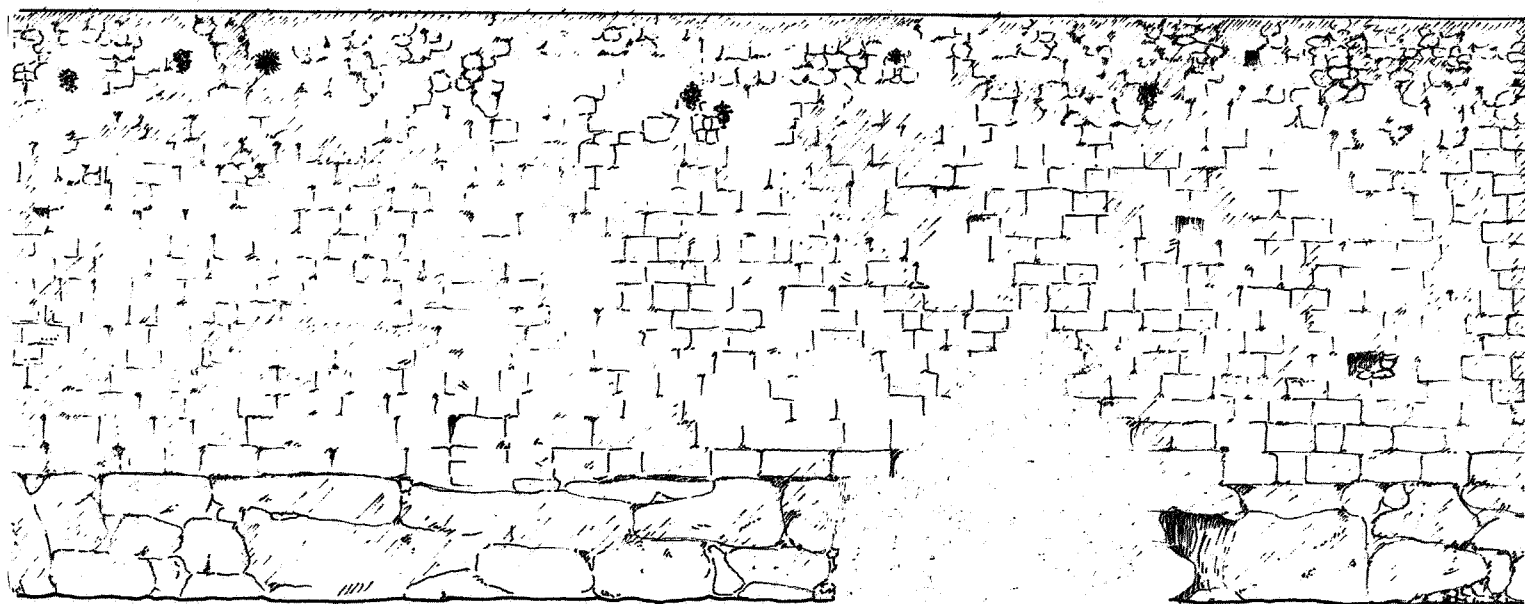
_____ x _____

- Com pots veure, la muralla està formada per dos tipus de material:

Unes pedres no treballades de mida molt gran, que anomenem **megàlits**, i unes altres treballades i ben escairades que anomenem **carreus**.

* Pren les mides de cada una d'elles i anota-les sobre els requadres del dibuix, indicant aproximadament la situació del carreu, ò megàlit, amidat sobre el dibuix.

Si compares el tram de muralla que tens al davant amb el dibuix que el representa, veuràs que n'hi falta un tros.

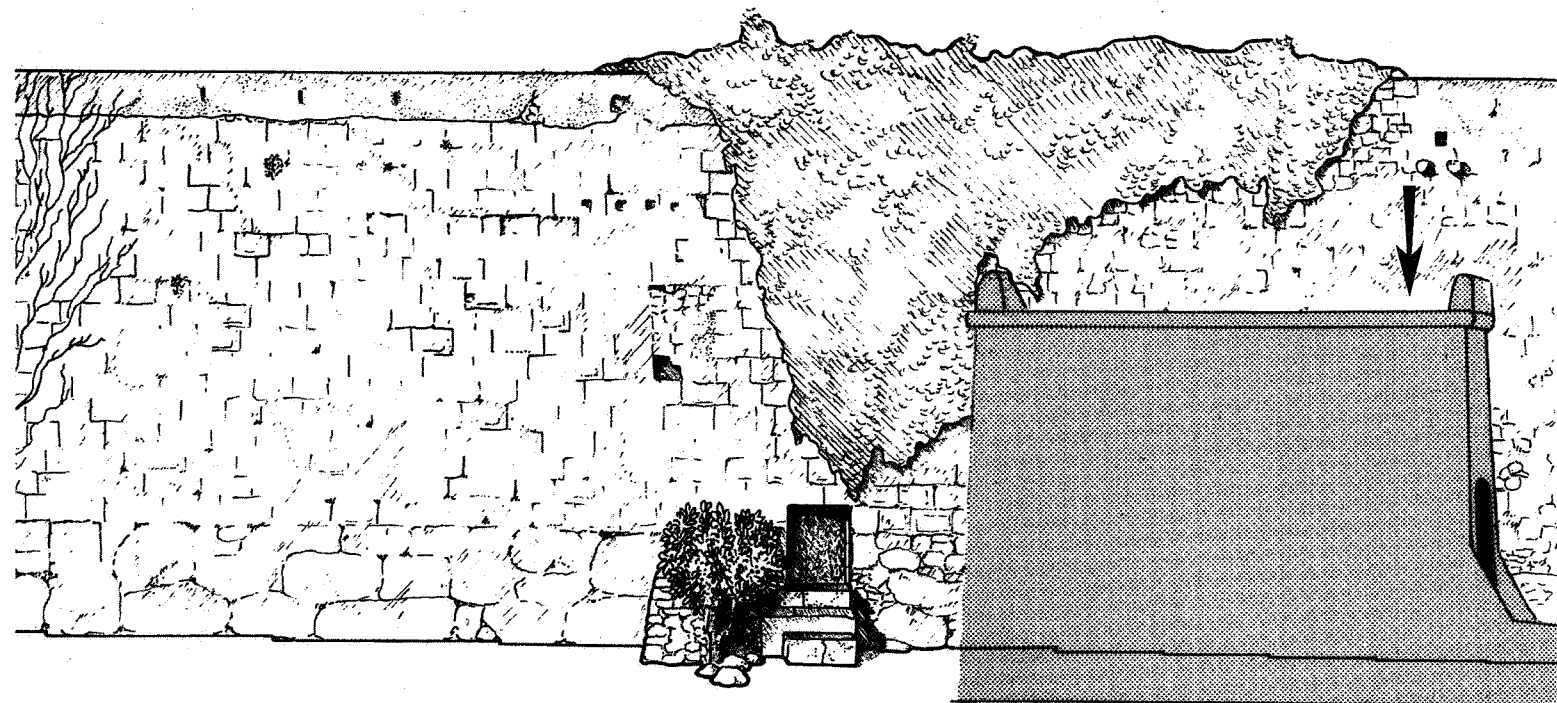
* Completa'l.

* Després de llegir el text, escriu el nom del tipus de porta que has dibuixat.

"A la muralla s'hi obrien dos tipus de portes; unes anomenades portelles, per on només hi podien passar persones i altres, les portes grans, que permetien el pas de persones a cavall i de carruatges".

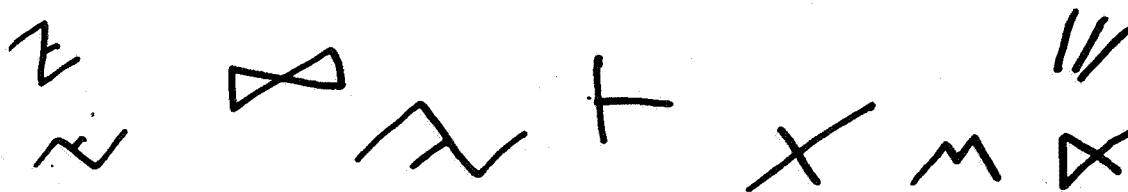
* La porta que has dibuixat es diu: _____

Observa el tram de muralla indicat en el dibuix. Veuràs com molts carreus tenen unes marques gravades pels picapedrers que van treballar fent la muralla. Aquests senyals són signes de l'escriptura ibèrica.

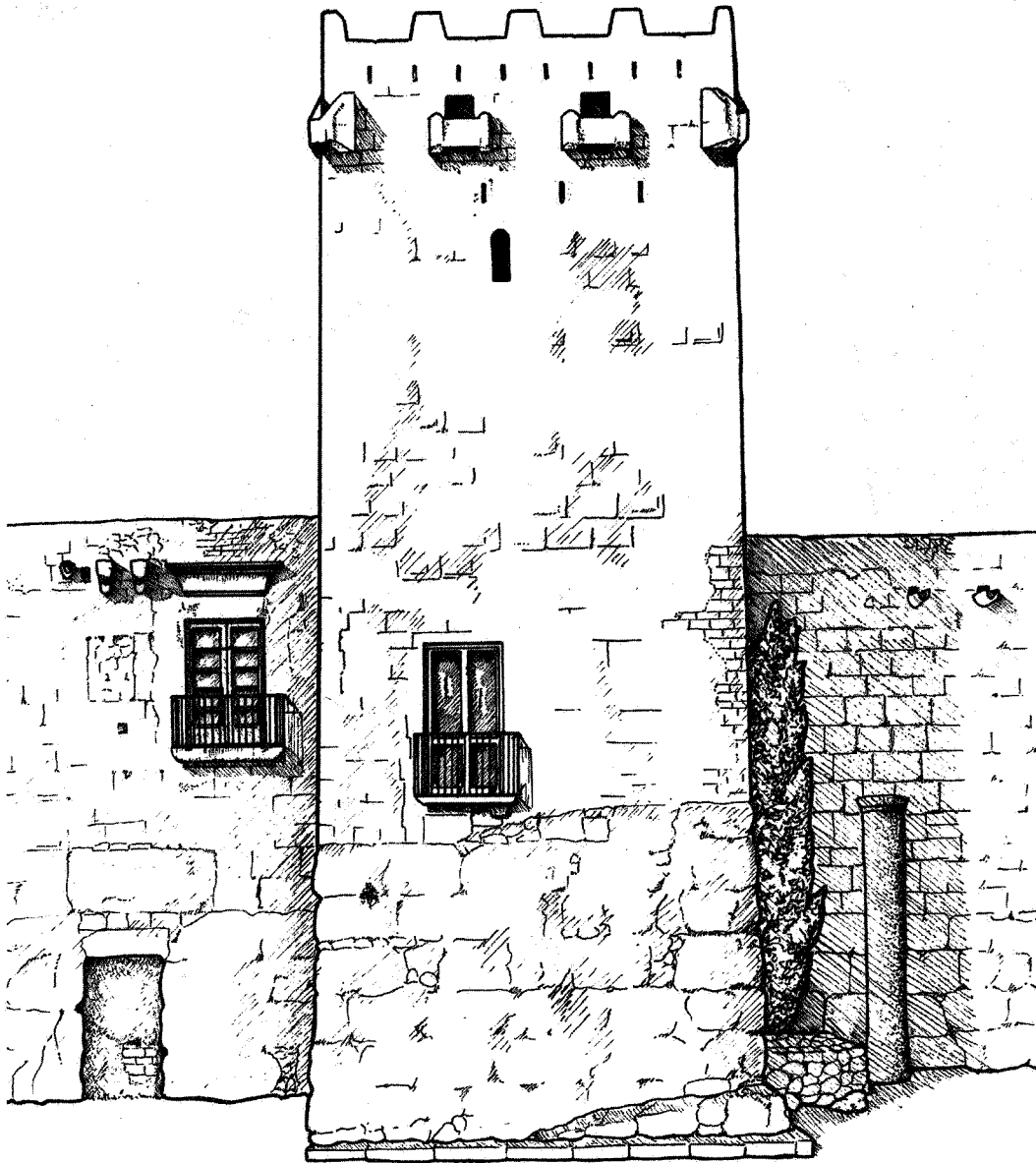
* Encercla els que reconeguis

Puja a la "Falsa Braga", situa't en el lloc assenyalat sobre el dibuix amb una fletxa i descriu breument el paisatge que es veu des d'aquest punt .(el mar, les cases i carrers de la ciutat, el camp, de més a prop, de més lluny...).

TORRE DE L'ARQUEBISBE

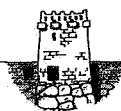

Observa bé la torre, la seva forma, la manera com està construïda, les obertures, etc. i assenjala sobre el dibuix amb una fletxa quina o quines poden ser les modificacions fetes en temps posteriors a l'època romana.

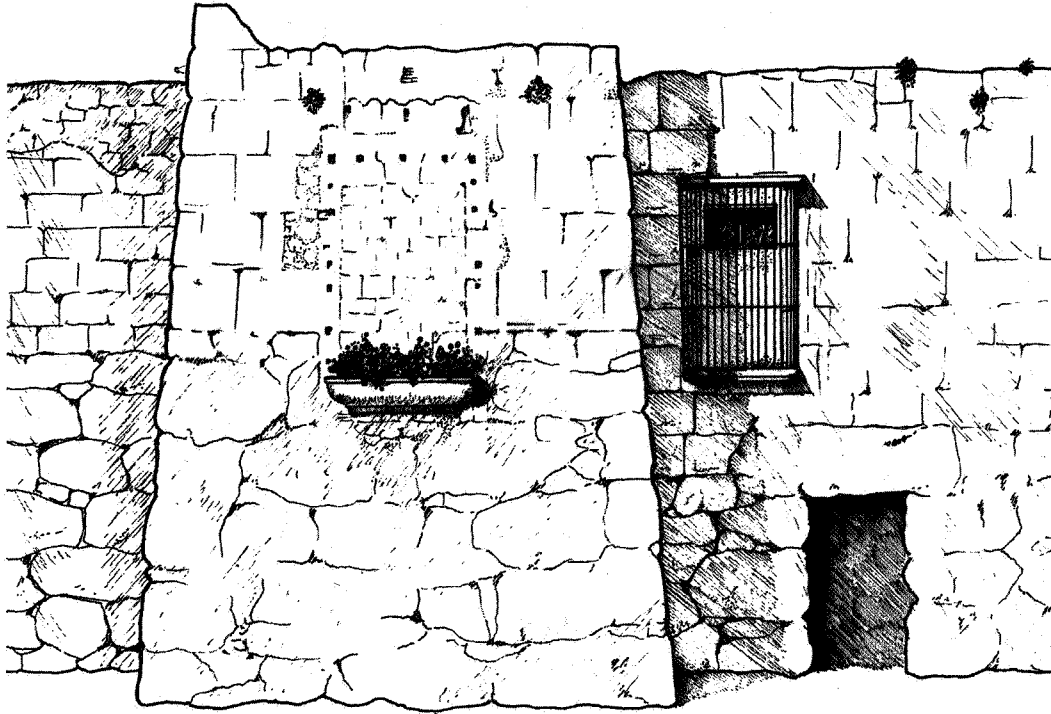
Com pots veure, a un costat de la torre, hi ha una obertura, escriu si es tracta d'una porta o una portella: _____.

Si et situes de cara a la torre, escriu en quin costat es troba: _____

Davant d'aquesta torre puja a la Falsa Braga i des d'allí descriu el paisatge que s'hi pot veure (el mar, els carrers i les cases, el camp, el més proper, el més llunyà, les muntanyes...)

TORRE DEL CABISCOL

* Tal com has fet amb la torre del Arquebisbe, observa bé ara aquesta altra torre i assenjala amb una fletxa sobre el dibuix les modificacions fetes en èpoques posteriors a la romana.

* Altre cop ens trobem amb una (porta o portella?) _____ propera a la torre, en quin costat es troba ara?: _____ .

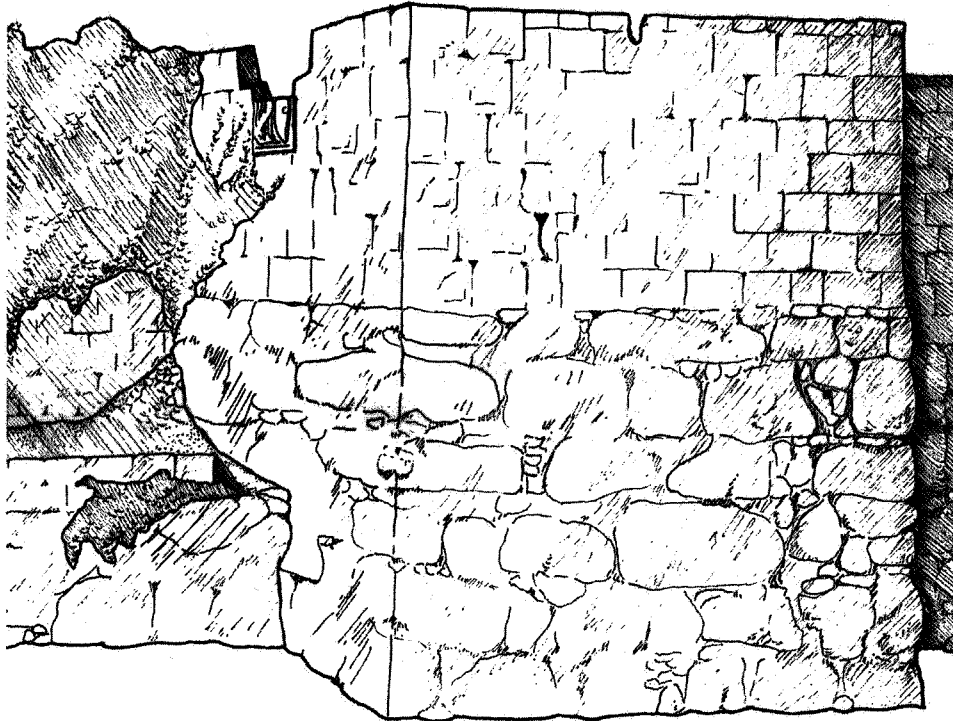
* Ves a la portella i tot observant anota:

- El nombre de megàlits que fan de sostre de la portella en el tram visible: _____

- Quants de vosaltres, costat per costat, podeu entrar al mateix temps per la portella?

TORRE DE MINERVA

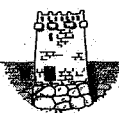
Aquesta torre rep el seu nom per l'existència d'un relleu a la part alta de la torre que representa a la deessa Minerva, aquest relleu està trencat.

* Assenyala la part visible en aquest moment.

* Què t'impideix veure el relleu?, que caldria fer?

Hauschild, Theodor. Arquitectura Romana de Tarragona

1. Llegeix aquest text:

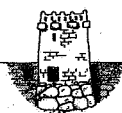
"Minerva és una de les deesses més importants del món romà, solia anar associada amb els déus Júpiter i Juno formant l'anomenada Tríada Capitolina. Al començament se la considerava protectora dels artesans, però posteriorment, per influència de la cultura grega (la deessa Atena) passa a ser considerada també com a una divinitat guerrera i com a protectora de la llibertat de les ciutats (Enciclopèdia Catalana vol. 15).

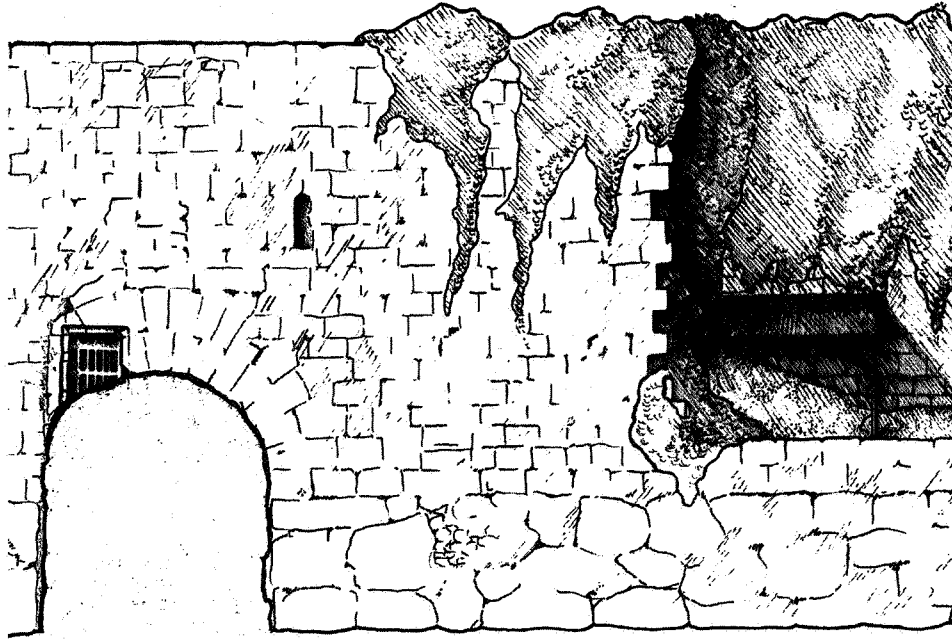
Explica ara per quin o quins motius els romans col·locaren la seva imatge a la muralla de Tarragona.

2. En el sòcol megalític, hi ha esculpides unes cares, la seva funció era la de protegir el recinte emmurallat.

* Assenyala amb fletxes sobre el dibuix la localització d'aquestes cares de la manera més exacte possible.

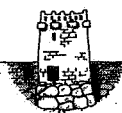
3. Puja altre cop a la Falsa Braga i des d'allí descriu els elements del paisatge que consideris més característics (el mar, les cases i carrers, els camps, les muntanyes).

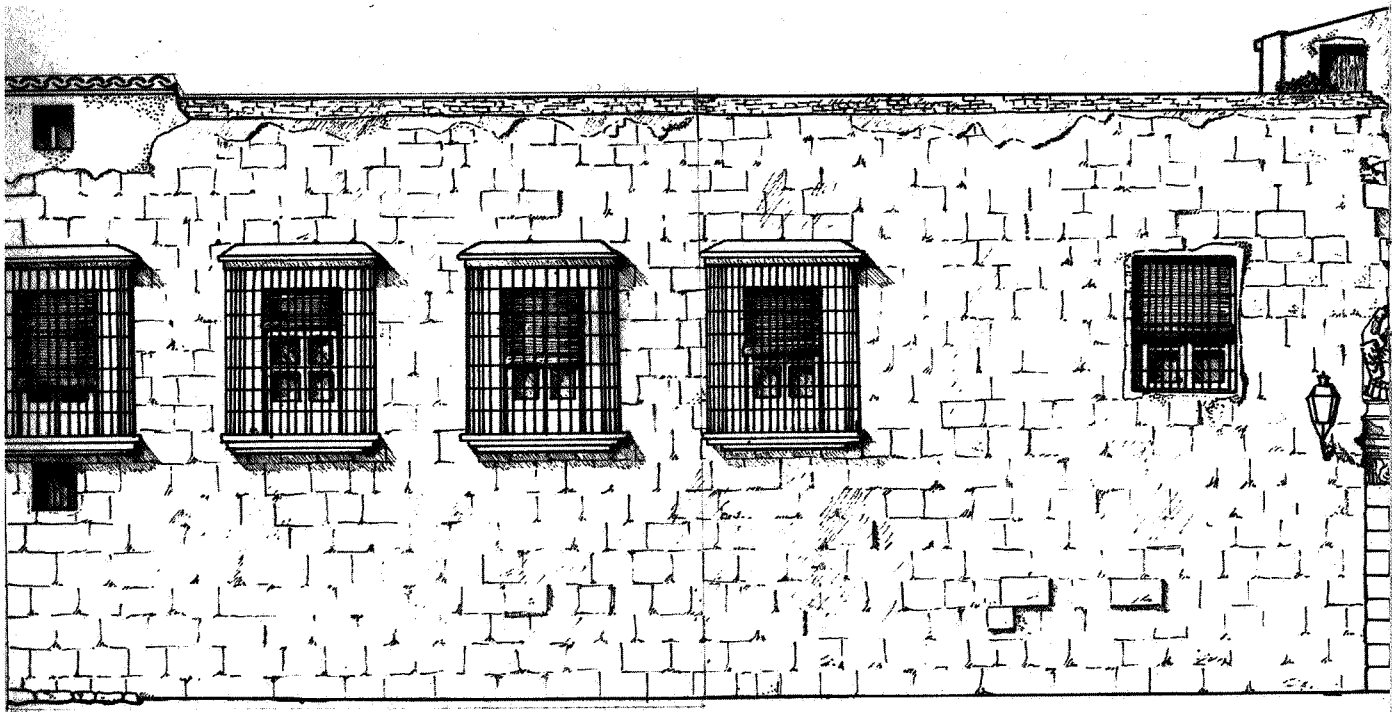

Si mires el dibuix d'aquesta pàgina, veuràs com hi ha resseguida una porta, aquesta és l'única porta gran que ens ha quedat de l'època romana, per on podien passar a més de les persones a peu, persones a cavall i carruatges.

* Compara el dibuix amb la realitat i completa'l de manera que reflecteixi l'estat actual de la porta.

1. Situa't davant del tram representat pel dibuix que tens en aquesta pàgina i observa l'estat de la muralla.

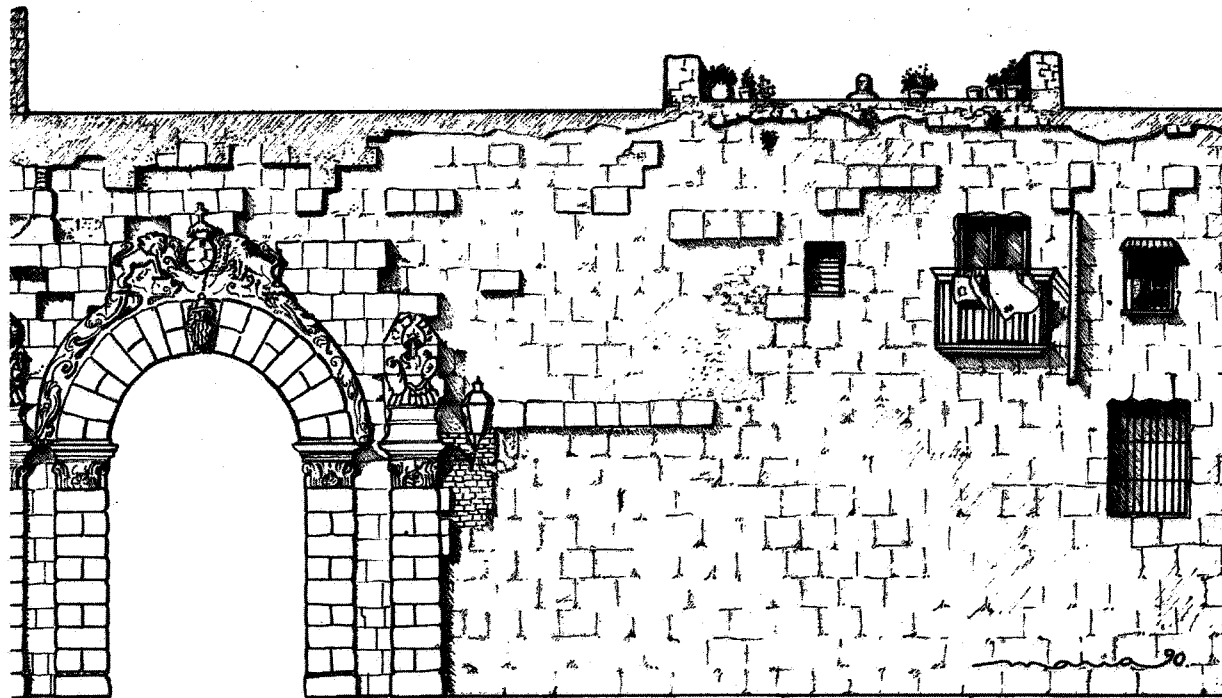
* El trobes en un bon estat de conservació?

* Quin pot haver estat el motiu o motius que han provocat el seu estat actual?

2. En un moment donat, la muralla va perdre la seva utilitat com a defensa militar de la ciutat.

* Quina utilització n'han fet els habitants d'aquesta zona de Tarragona, un cop perduda la seva primera finalitat?

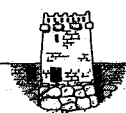

REFLEXIÓ FINAL

1. Els arqueòlegs estan d'acord en dir que la muralla de Tarragona és obra dels romans, però, i les persones?, els obrers que picaven les pedres, també eren romans?, o potser eren íbers?.

*A tu que et sembla?

* Quina prova podríes aportar per demostrar la veracitat de la teva resposta anterior.

2. Per a la protecció de la ciutat, els romans confiaven en la fermesa de les pedres de les muralles, però a més encomanaven la protecció de les mateixes a personalitats divines i màgiques.

* Quins són els elements que representen aquest darrer tipus de protecció de la muralla romana de Tarragona?

3. En tres ocasions, en el teu recorregut per la muralla has hagut d'enfilar-te a la Falsa Braga i des d'allí mirar el paisatge.

* Ara assenyala amb una X aquelles afirmacions que creguis encertades.

- Des de Tarraco, els romans controlaven els camins que duïen a l'interior de la península ibèrica.
- Tarraco podia ser protegida amb molta facilitat ja que quedava dissimulada per la irregularitat del terreny.
- Des de la ciutat es domina una gran extensió de terreny, gairebé tot el Camp de Tarragona.
- Era un símbol del poder romà.
- Tarraco era utilitzada solament com a allotjament i protecció dels soldats romans que s'hi instal·laven.

L'Aqüeducte

Els romans es preocupaven de cobrir les necessitats de les ciutats i l'aigua n'era una.

Tarragona ha patit des de sempre problemes per la manca d'aigua i, en no haver-n'hi la suficient en el subsòl de la ciutat calia dur-la de més lluny.

L'**Aqüeducte** que ara veus era un dels que duien aigua a la ciutat. Aquest portava l'aigua del riu Francolí i, per a fer-la passar d'un costat a l'altre del barranc, els calgué construir aquest pont (o aqüeducte). Això va ser a la primera meitat del segle I d.C. i està construït a base de carreus molt ben escairats units en sec, sense utilitzar morter per ajuntar-los.

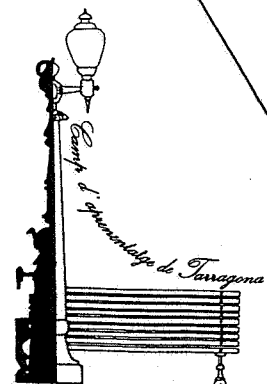
Molts anys després, la perfecció i la solidesa d'aquesta obra admirà tant els nostres avantpassats que la consideraren obra del diable i d'aquí el seu nom popular de "**Pont del Diable**". També se'l coneix pel nom d'"**Aqüeducte de les Ferreres**".

Per començar, anem a prendre les mides de l'Aqüeducte: (Pensa com es podria fer i parla-ho amb el teu mestre).

* Calcula la llargària de la part superior de l'Aqüeducte.

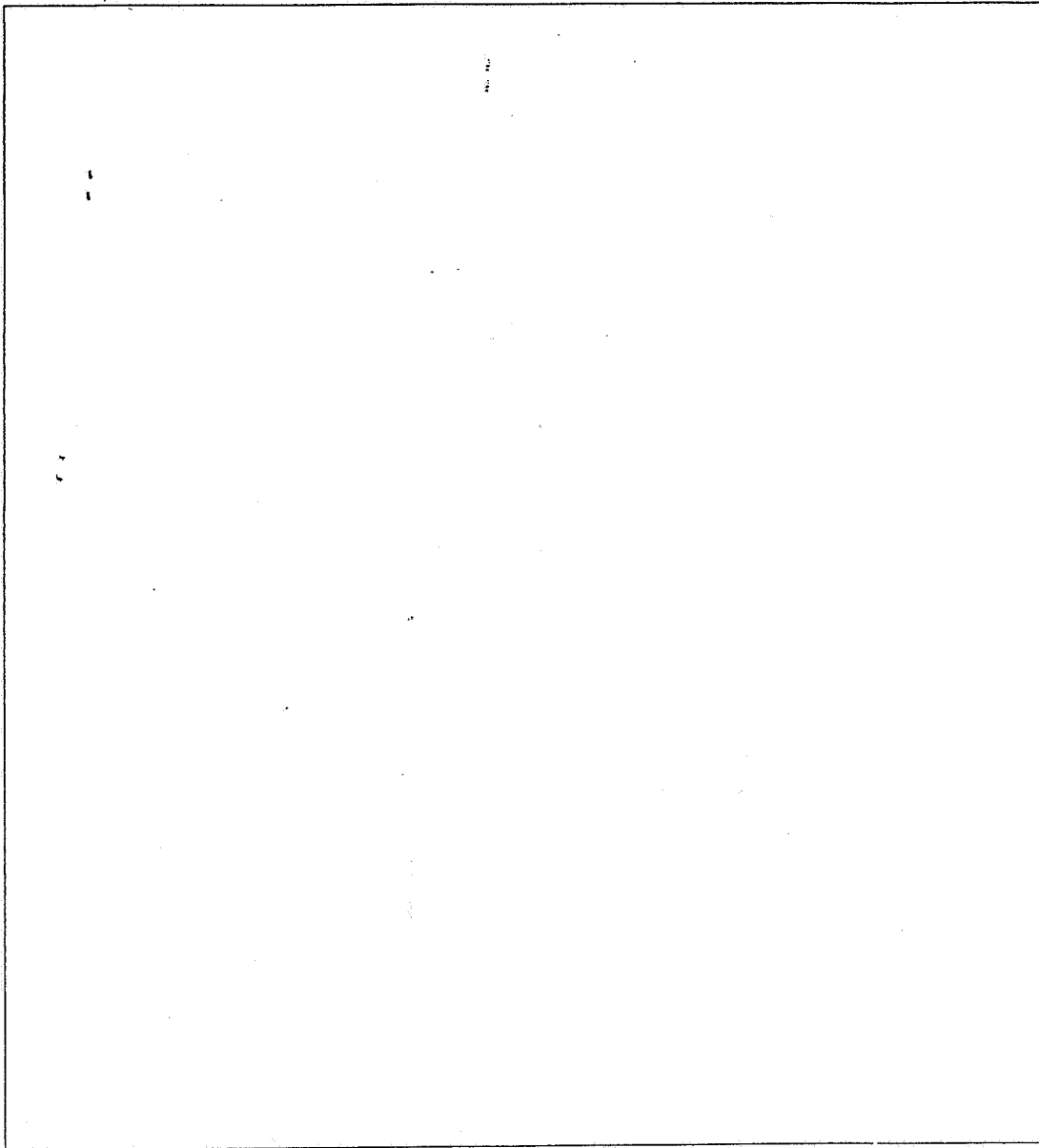
* Calcula l'alçada màxima, la de la part central.

* Compta les arcades. Les de la fila superior en són: _____, i les de la fila superior en són: _____.

TARRACO, LA CIUTAT ROMANA

*Ara dibuixa l'Aqüeducte o Pont del Diable:

*Actualment, un aqüeducte com aquest ha deixat de tenir raó de ser. Els romans desconeixien com fer-s'ho. I tu en sabries la manera?.
Explica-la:

La llegenda del Pont del Diable

En el temps de la dominació romana, Tarragona era la capital de l'Espanya Citerior. Se li atribuïa un cens d'un milió d'habitants si bé la història crítica moderna ho redueix als seixanta o setanta mil. Sigui com sigui, el cas és que l'urbs necessitava aigua i va fer aixecar l'aqüeducte per tal d'unir dos turons separats per una profunda torrentera i fer arribar l'aigua a Tarragona, obra ferma i atrevida, esvelta i artística, aqüeducte romà avui declarat monument nacional. Es creu fabricat del temps de l'emperador Trajà i segons ens conta el nostre primer cronista, Lluís Pons d'Icart, les aigües eren preses del gaià a quatre llegües de la capital, pel lloc de Pont d'Armentera, mentre que d'altres creuen que venia del riu Francolí i de Pont de Goi que és a més de dues llegües de Tarragona, camí de Montblanc.

La construcció anava endavant i quan ja estaven llestes les dues rengleres d'arcades - conta la llegenda- que les fortes ventades pròpies de Tarragona i la fúria de les tempestes, enderrocaren el pont, la construcció del qual havia costat tantes despeses, suors i llàgrimes. El mestre constructor en veure l'enderroc del pont va dir tot desesperat que tan sols el dimoni podia fer un pont de mil anys de durada. feta aquesta afirmació se li presentà de sobte Satanàs i li digué que ell aixecaria un pont aquella mateixa nit amb pedra de la pedrera del Mèdol i que seria de forta durada. Se li oferiren trenta bosses plenes de moneda d'or i d'argent. Mes ell no vol diners. Diu que vol l'ànima del primer que begui l'aigua que passi pel pont del diable. I tracte és tracte. El pont va ésser construït i a l'endemà el dimoni esperava a l'altra banda del pont el compliment dela paraula donada. Mentrestant, el mestre i els seus operaris des de l'altra part del pont li ensenyaren un ase que va ésser el primer habitant que va beure d'aquella aigua.

"Paraula és paraula. Aquesta és l'ànima que pots prendre", digueren al diable. Satanàs no es conformà amb l'engany i tractà d'ensorrar el pont tot valent-se del seu poder com a diable. Però els veïns de Tarragona li ensenyaren una Creu feta amb dues branques d'olivera, símbol del cristianisme i de la pau, i li recordaren a crits que era el primer de març, festa del sant àngel de la Guarda. En veure's desarmat el diable, tot enfurismat, corrent per entre els pujols, sen'anà muntanya avall, traient foc pels queixals i amb les mans al cap i esbufegant de ràbia.

Mes no acaba aquí la llegenda. En no poder ensorrar el pont que ja estava beneït, llavors va tractar d'estroncar l'aigua. Tarragona era anomenada *terra rònega*, ço és, terra seca i eixuta d'aigües i més seca encara per la fúria de les ventades que, sobretot a l'hivern, el mestral i el migjorn, a fé de Déu que hi bufen de valent. Per a la seva venjança, Satanàs pegà un cop de fora a terra, a la muntanya, i amb el seu poder endiablant i malèfic va fer sortir de l'infern una

legió de diables que desviaren les aigües de la correntia. L'aigua no arribà mai a Tarragona i per això, gairebé com fins ara, la ciutat es proveïa de l'aigua dels pous dels convents, del pou medieval de la plaça de la Font, del pou-cisterna del Pla de la Seu i de l'aigua de pluja recollida a les cisternes de les cases. Aquella munió de diables que feia patir de set els habitants de Tarragona constituïa una població flotant, fantasmal, que no deixava arribar l'aigua a la ciutat nostrada. Tot això dóna lloc a la corranda popular que arriba fins a nosaltres

*Tarragona, terra rònega
assotada pels ventols
i eixuta d'aigua bona.*

Aquesta fou la causa de la manca d'aigüa a Tarragona que la força de la llegenda li atribuïa la maledicció del diable que va fer el pont, i en canvi no va guanyar cap ànima.

Salvat i Bové, Joan: "*La ciutat i el Camp de Tarragona*", pàgs. 10 i 11. Tarragona, 1969.
Ed. Excm. Diputació de Tarragona.

L'Arc de Berà

Es troba a uns 20 km al nord-est de Tarragona, en el traçat de l'antiga *Via Augusta* i l'actual carretera de Tarragona a Barcelona.

Possiblement marcava el límit de la ciutat de *Tarraco*, però també es considera un arc commemoratiu, construït i pagat a la fi del segle I a C. pel ciutadà romà *Lucius Licinus Sura*, com ho manà en el seu testament i com encara podem llegir a la inscripció que es conserva, bé que incompleta, a la part superior de l'Arc:

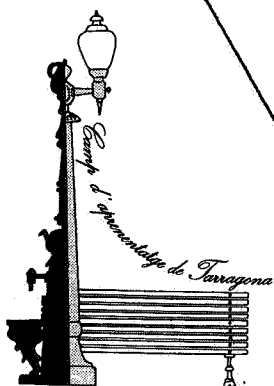
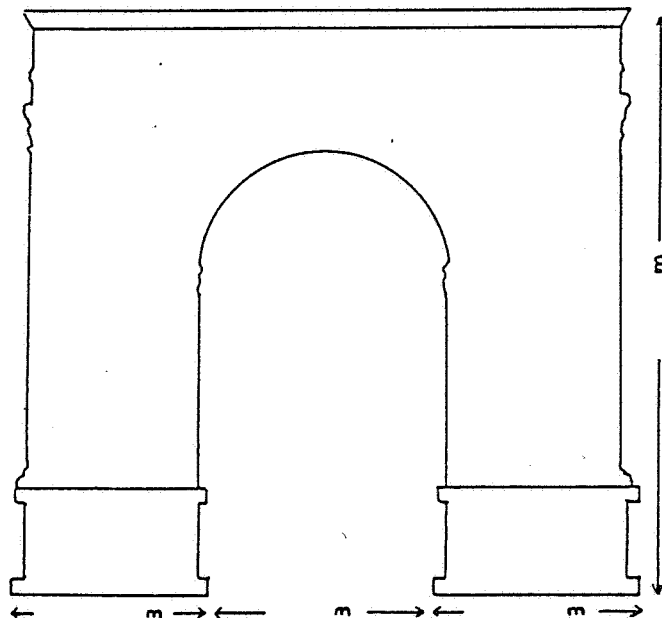
EX TESTAMENTO L. LICINI L. SERG.
SURAE CONSACRATUM.

Va ser construït amb grans carreus, i consta d'un cos inferior o *podí*, un cos central -decorat amb falses pilastres, capitells amb fullatges i l'arc- i un cos superior o *arquitrau*.

El monument ha sofert restauracions al llarg del temps com ens ho demostren les notícies escrites, dibuixos, gravats i fotografies de diferents èpoques.

Aquí tens una silueta de l'Arc de Berà; mira'l bé i completa'n el dibuix.

- * Compta el nombre de falses pilastres que hi ha: _____
- * Pren les mides assenyalades en el dibuix.

TARRACO, LA CIUTAT ROMANA

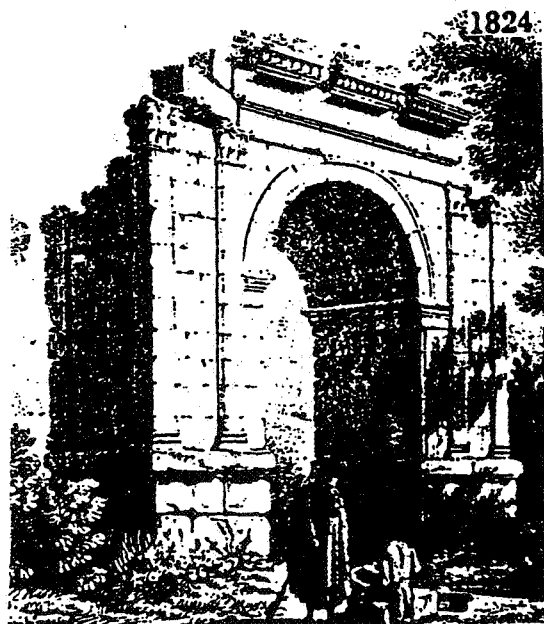
* Aquests gravats i fotografies reproduïxen l'Arc de Berà en diferents moments de la seva història. Fitxa't en el seu estat actual i ombreja, en el dibuix, les parts que han estat restaurades.

1747-1749.

1779

1824

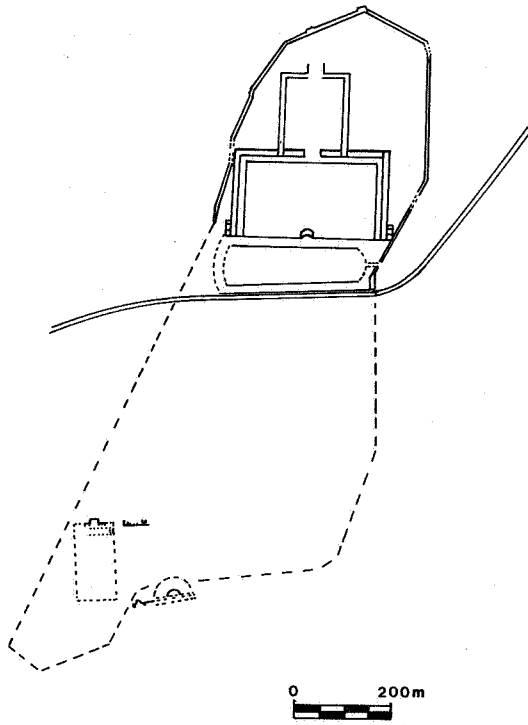

1936

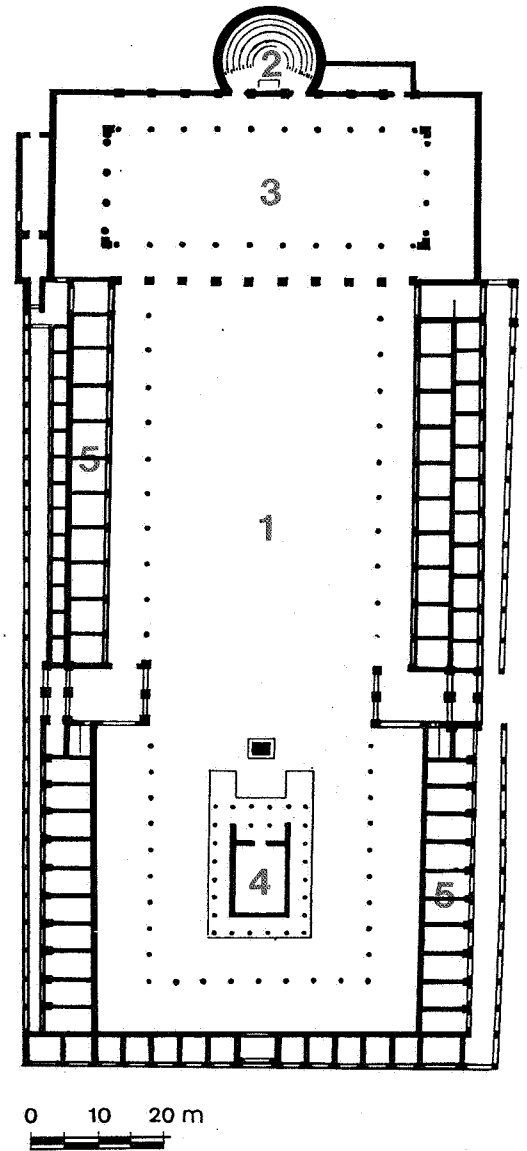
* Encara són visibles algunes paraules de la inscripció original, busca-la i situa-la sobre el dibuix 1.

* Recorda que l'Arc va ser construït fa més de 2000 anys, amb grans blocs de pedra ben tallats i treballats, anomenats carreus. Pren la mida d'un d'ells: _____ x _____ cm.

FÒRUM LOCAL

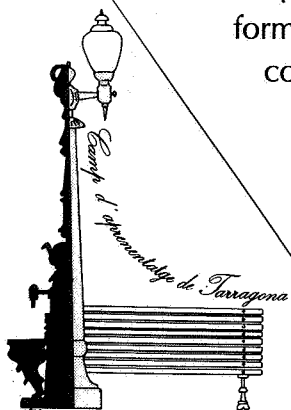

El **FÒRUM** era un conjunt d'edificis a l'entorn d'una gran plaça rectangular (1) oberta i envoltada de columnes on estaven situats els edificis públics més importants de la ciutat: la **CURIA** (2), sala rectangular on se celebraven les reunions del Senat local, la **BASÍLICA** (3), edifici de tres naus on tenien lloc les transaccions comercials, i el **TEMPLE** (4), dedicat a la "Tríada Capitolina" (Júpiter, Juno i Minerva) o al culte imperial. Sota els porxos del fòrum hi havia les botigues o "**TABERNAE**" (5).

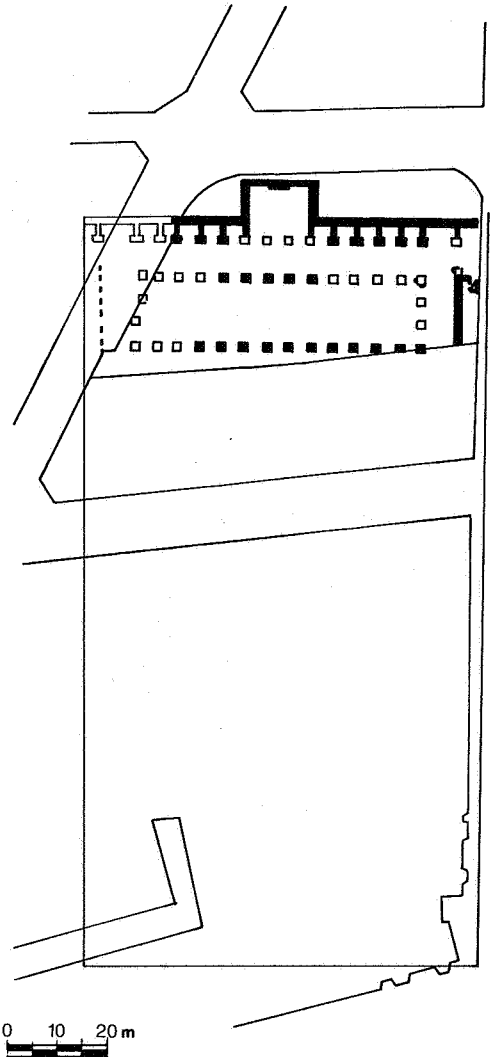
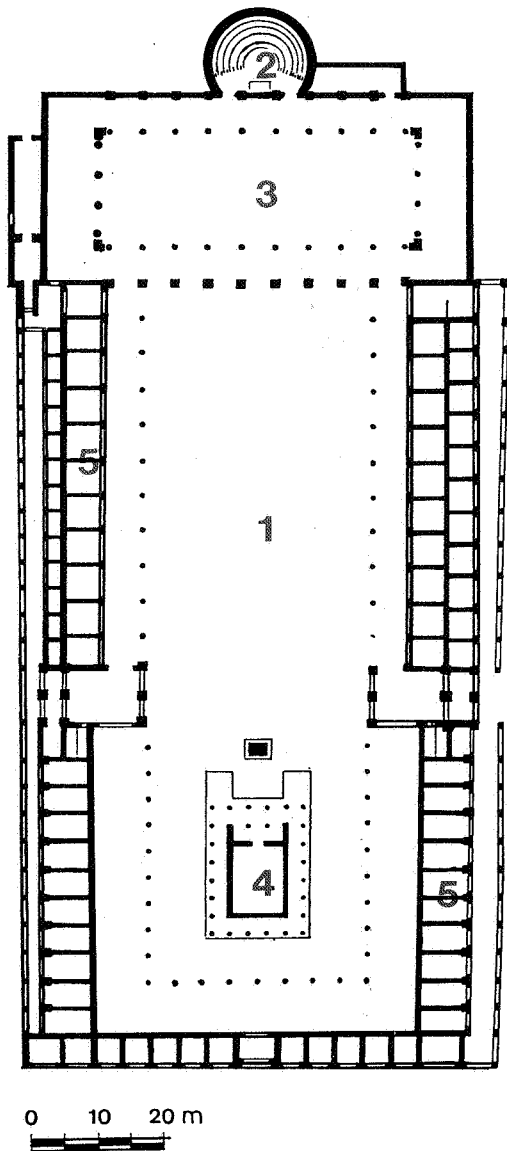
Totes les ciutats romanes tenien almenys un fòrum, però algunes capitals de província com Tarragona, en tenien dos: un de provincial i un altre de local o municipal com aquest.

Les estructures descobertes en aquest sector han estat interpretades, restaurades i presentades al públic com un fòrum, però els estudis actuals mostren que no es tracta de la plaça del fòrum –que hauria de ser més gran– sinó d'un gran edifici cobert que formava part del fòrum: la **BASÍLICA JURÍDICA**, alhora tribunal de justícia i llotja comercial.

TARRACO, LA CIUTAT ROMANA

La **BASÍLICA**, consta de tres naus amb un **passadís** o "**ambulacrum**" a l'entorn d'un espai porticat, i uns **locals annexes**, –el més gran, pavimentat amb lloses de marbre, és la **curia** o sala de reunions del consell de la ciutat–; els altres locals es destinaven a reunions de negocis o de confraries religioses.

El plànol de l'esquerra representa la reconstrucció d'un fòrum. Hi hem assenyalat, amb números, les parts de què constava, tal com t'hem explicat a la pàgina anterior.

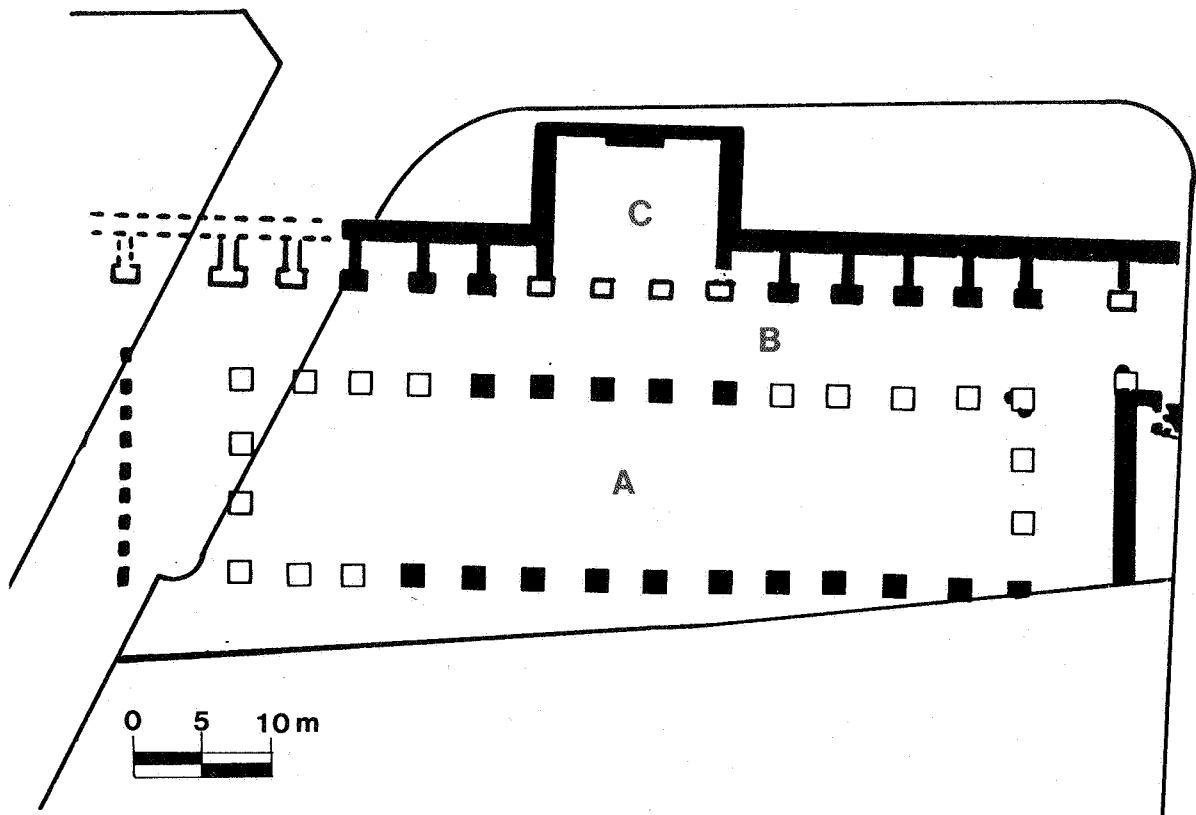
A la dreta hi ha un plànol del Fòrum Local de Tarragona. La línia de color indica l'espai que ocupava antigament i l'altra línia, més gruixuda, les restes que actualment encara són visibles.

*** OBSERVA I CONTESTA:**

– Les parts del Fòrum de les que encara en tenim restes són: _____

– Les parts del Fòrum de les que no ens queden restes són: _____

Aquest és el plànol de la **Basílica del Fòrum Local de Tarragona**. Fixa't que hi hem assenyalat tres punts d'observació: **A**, **B** i **C**.

* Situa't en el punt. A. Des d'aquí, observa la plaça i marca la resposta correcta:

- La seva forma és _____ (rectangular o quadrada).
- Compta el nombre total de columnes: _____ columnes (fins i tot aquelles de les quals solament en queda el basament).
- Ara volem saber la llargada i l'amplada, aproximadament, d'aquesta Basílica, però només tenim una cinta mètrica d'uns cinc metres. Com podem fer-ho? (Pensa que la distància entre columnes és molt semblant).

Llargada: _____ m. Amplada: _____ m.

- També ens agradaria que ens diquessis l'alçada aproximada de les columnes. (Tingues en compte que les columnes estan formades per peces d'alçada similar).

Amplada columna: _____ m.

- Quina era la funció que feien aquestes columnes?: _____

* Ara vés al punt B.

- L'amplada de l' "ambulacrum" és de _____ m.
- Entorn d'aquest passadís (o "ambulacrum") hi ha els locals annexes.

Completa:

- Hi ha (digues quants) _____ locals annexes de forma _____ i medeixen _____ x _____ m.

* El punt C està situat a la CURIA, recorda que era la sala de reunions del Consell de la ciutat.

- Les mides del local són _____ x _____ m. Indica si aquest local és més gran o més petit que els annexes: _____
- Observa el terra de tota la sala i contesta:
 - Està tot ell al mateix nivell? _____
 - Quin tipus de material cobria el terra? _____

 - Hi ha algun parament (paret) més gruixut que els altres? _____
_____, per què? _____

Les ciutats romanes no eren simplement la unió de moltes cases sinó que aquesta unió estava força estructurada i ordenada mitjançant carrers que delimitaven l'espai per a edificar a més de complir, tanmateix com ara, la funció de permetre el pas a les persones i als vehicles així com els serveis necessaris per a les cases.

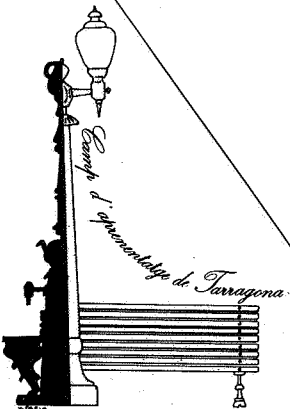
Aquesta fotografia ens mostra un carrer de Tarraco.

UN CARRER

* Observa detingudament el carrer i medeix la seva amplada.

amplada = _____ metres.

TARRACO, LA CIUTAT ROMANA

* A l'època romana els carrers rebien el nom de **Cardo** o **Decumanus** segons l'orientació que tenien i podien ser els principals o els secundaris de la ciutat. Llegeix ara atentament la llei de l'emperador August que fa referència als carrers de la ciutat:

"EL **DECUMANUS MAXIMUS** I EL **CARDO MAXIMUS** HAN DE TENIR QUARANTA I VINT PEUS RESPECTIVAMENT, LA RESTA DE **DECUMANI** I DE **CARDINES**, VUIT PEUS".

* Segons aquesta llei i recordant que un peu equival aproximadament a 0,30 metres, contesta:

– Creus que l'amplada del carrer on ara estem correspon a:

– un **cardo maximus**? _____ .

– un **decumanus maximus**? _____ .

– un **decumanus** o **cardo**? _____ .

– Explica el perquè? _____

* En un lloc de la calçada del carrer hi ha el forat de recollida d'aigües –ara el pots veure tapat amb ciment– i que conduïa les aigües del carrer a la claveguera. Busca un petit espai entre algunes de les lloses de sobre la claveguera i amb una cinta mètrica rígida pren la mida de la seva profunditat.

profunditat de la claveguera= _____ metres.

* Indica amb una fletxa sobre la fotografia de la pàgina anterior el lloc aproximat on es troba situat el forat de la claveguera.

El Pretori

El Pretori era una de les dues grans torres que es trobaven als angles meridionals del Fòrum Provincial de Tarragona. L'edifici, tot i que ha sofert nombroses transformacions al llarg del temps i que ha estat reutilitzat fins als nostres dies, conserva, encara, l'estructura primitiva de torre d'accés al Fòrum.

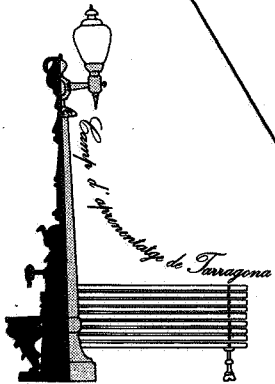
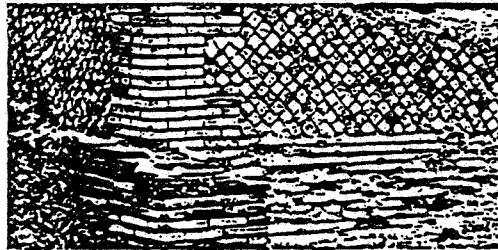
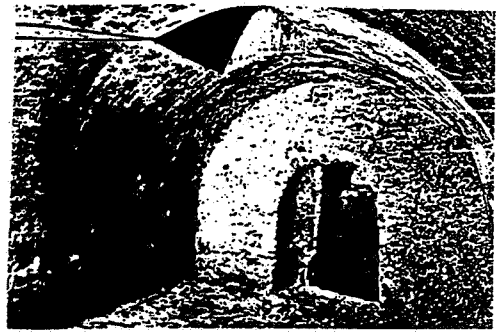
Cal destacar la presència d'un conjunt de portes de grans dimensions que facilitaven el recorregut intern de l'edifici en època romana i, sobretot, les impressionants voltes, perfectament conservades, que van formar part del Circ. Es troben a la banda inferior del Pretori, per on es comunicava amb el Circ.

Al primer pis observem el magnífic sarcòfag d'Hipòlit, romà, recuperat l'any 1948 al fons del mar, prop de la Punta de la Mora.

Observa be l'edifici i contesta quins materials van utilitzar els romans per a construir aquest edifici:

Carreus (<i>Opus quadratum</i>)	Formigó (<i>Opus caementicium</i>)	Pedres col.locades formant retícula (<i>Opus reticulatum</i>)
---	--	---

Marca el dibuix que et sembli el correcte.

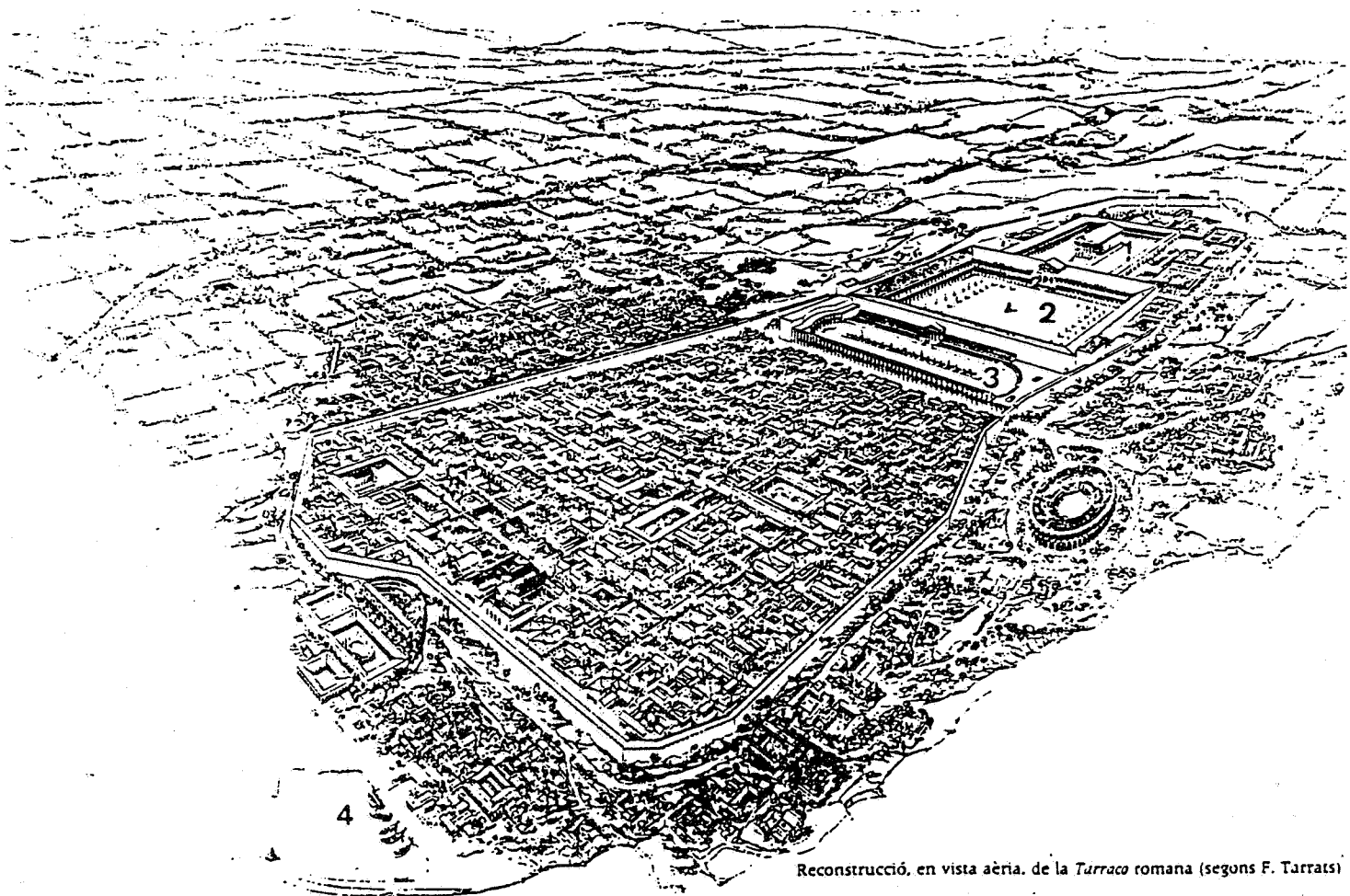
TARRACO, LA CIUTAT ROMANA

*Dins de l'edifici, baixant unes escales, trobaràs les voltes que sostenien les grades del circ. Observa-les bé mirant la seva estructura i el seu estil de construcció.

*Acaba de pujar les escales fins dalt, pensa que has de sortir de l'edifici i pujar per unes escales de caragol.

*Observa tot el que es veu i contesta raonadament el per què el Pretori va ser una torre de vigilància.

On actualment veiem	En l'època romana hi havia
La Catedral	El Temple d'August (1)
Les cases entre la plaça de la Font i l'Ajuntament	El Fòrum Provincial (2)
La Plaça de la Font (allargada)	El Circ (3)
El port	El port romà (4)

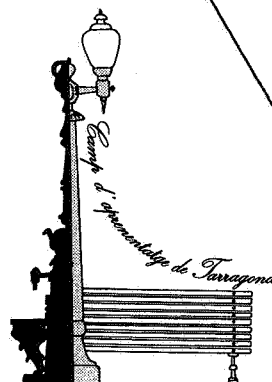
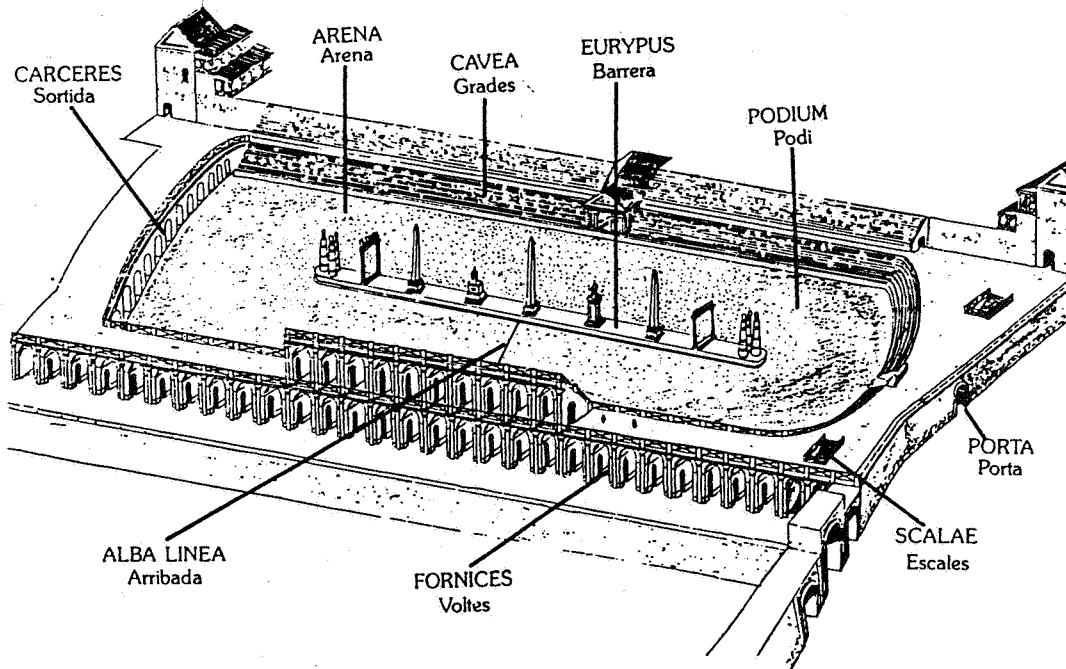
Reconstrucció, en vista aèria, de la Tarraco romana (segons F. Tarrats)

Els circs eren edificis allargats amb els costats més petits arrodonits, on se celebraven les curses de carros: quàdrigues o bigues, amb 4 i 2 cavalls, respectivament.

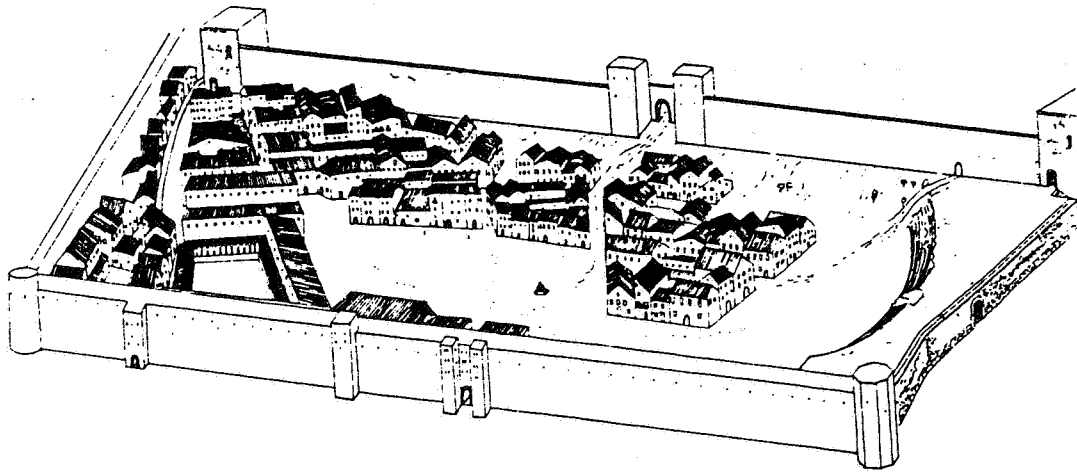
Els carros sortien d'uns compartiments, *carceres*, i donaven set voltes entorn d'una barrera, *espina*, que dividia la pista o *arena*, on hi havia els ous o dofins que indicaven el nombre de voltes donades. Les grades, situades entorn de l'arena, s'aguantaven per les voltes de formigó, per on podia passar, també, la gent. El Circ de *Tarraco* es va construir, al peu del Fòrum Provincial, cap a l'any 100 d. de C. Fou una gran obra ja que tenia 325 m de llargària i 115 m d'amplada.

En l'època medieval hom ocupà el seu espai construint-hi cases al damunt i una muralla (la muralleta) a 2 m de la seva façana. Avui encara podem veure la capçalera que, afortunadament, ha estat recuperada l'any 1990 i restes de voltès o grades, en diferents locals als voltants de la plaça de la Font.

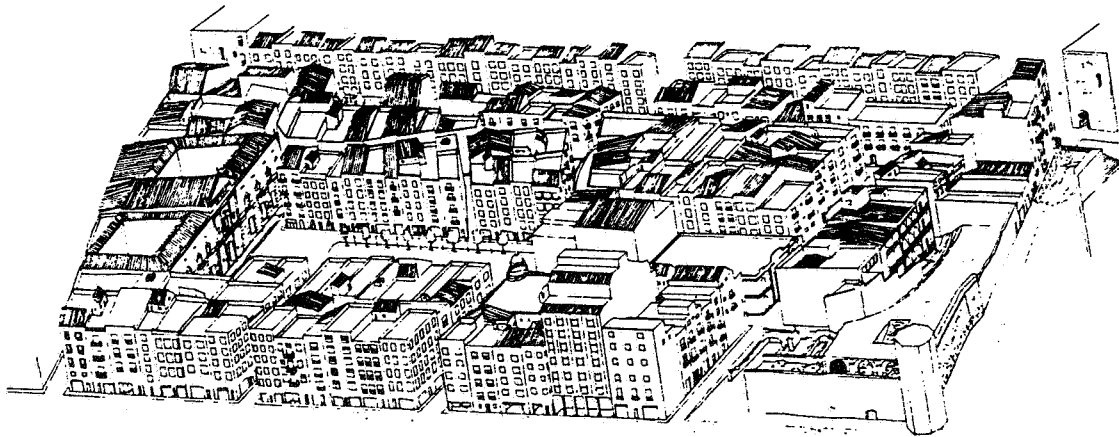
Aquesta és una reconstrucció del Circ de Tarragona amb indicació de les seves parts principals (segons el TED'A).

Aquí tens un dibuix que mostra el procés d'ocupació del Circ durant l'Edat Mitjana.

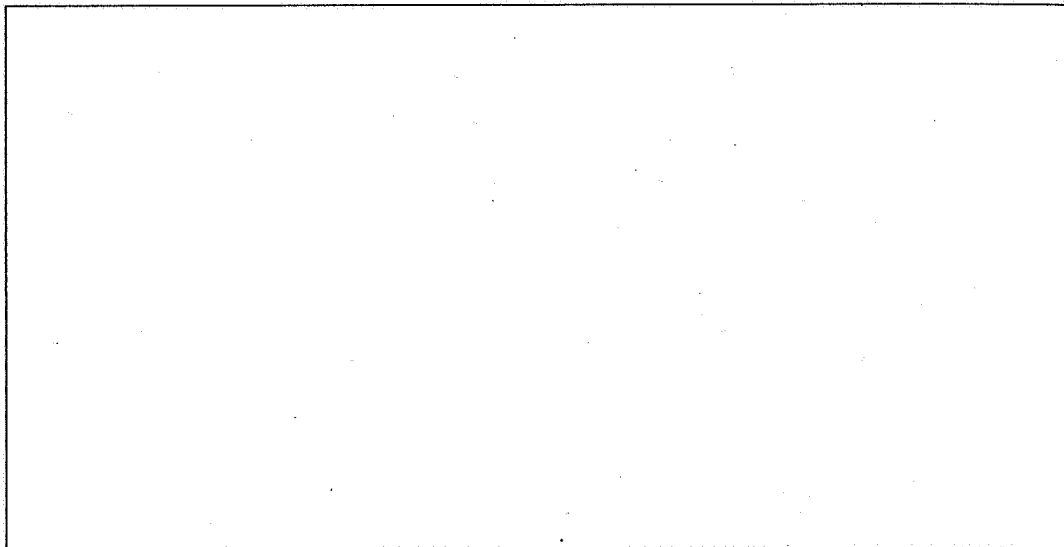
Aquesta altra imatge reproduïx l'estat actual del Circ.

* Quan hagi passat la porta metàl·lica que divideix "La muralleta" -recorda que és medieval-, veuràs les arcades originals per on s'entrava al Circ. Mira el dibuix i veuràs les que hi havia.

Quantes en queden ara? ____ . Quina amplada tenen? ____ m.

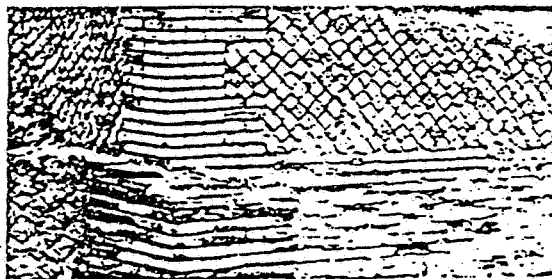
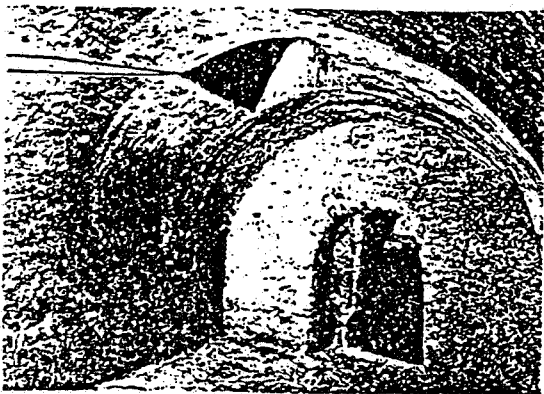
* Dibuixa-les.

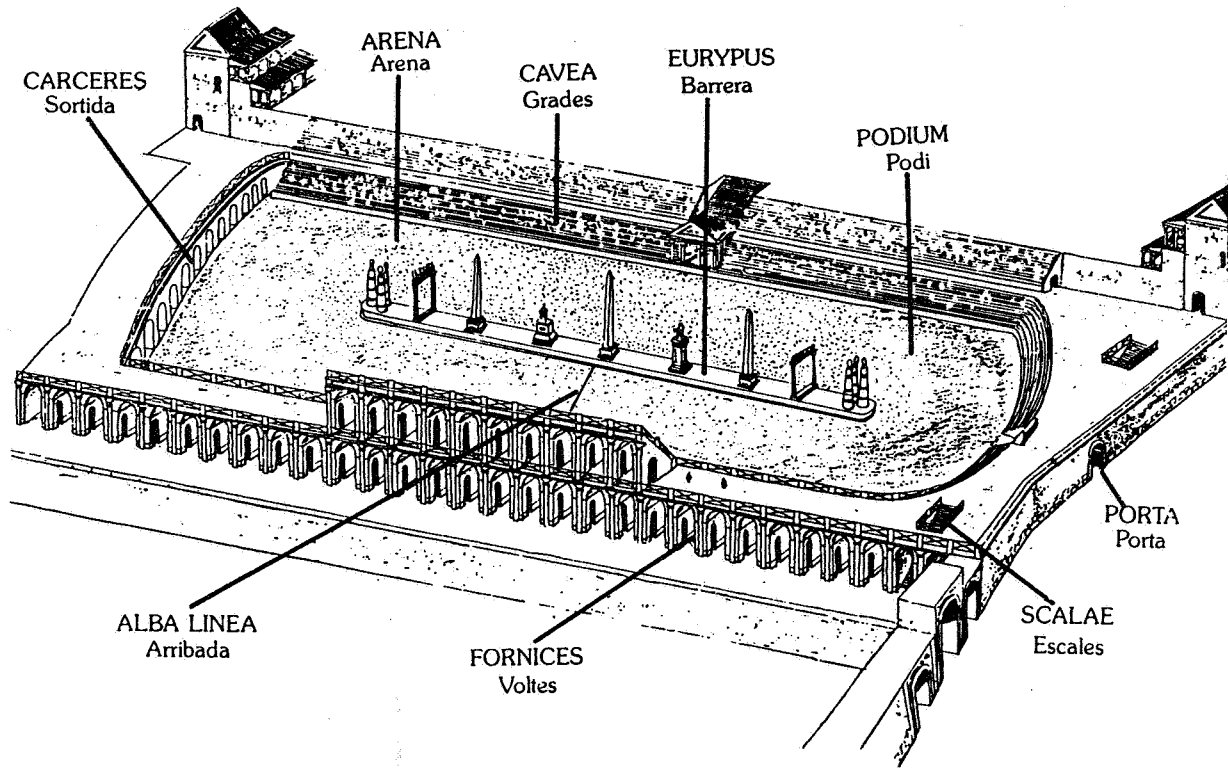
* Tot just passada una de les arcades hi ha l'escalinata, reconstruïda en part, que condueix a la part superior de les grades. Si vols saber l'altura que tenia el primer pis del Circ, cal que amidis l'alçada d'un esglaó i ho multipliquis pels que hi ha.

_____ esglaons x _____ cm. = _____ m.

* Mira les parets laterals de les escales i assenyala quins d'aquests materials van fer servir els romans per a la seva construcció.

* Ara, des de dalt de les escales, comprova en el dibuix els elements que reconeguis i marca'ls amb una creu.

Les lleis romanes determinaven l'enterrament de les persones als afores de les ciutats, de manera semblant a com passa en l'actualitat.

Aquesta **Necròpolis** (ciutat dels morts = cementiri) de Tarragona, va ser utilitzada durant els segles II, III i IV d.C. i això suposa, doncs, que va servir durant uns tres-cents anys.

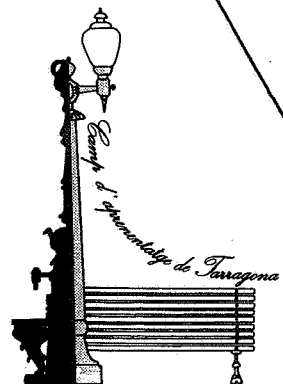
Com veuràs aquesta zona arqueològica de la Necròpolis consta de dues parts:

Una, el museu que recull algunes de les peces trobades en la Necròpolis organitzat en dues sales: una central i una altra que l'envolta, i

Dues, les restes dels enterraments conservats en el mateix lloc i situació en què es van trobar en fer les excavacions

Per començar a treballar, cal que miris i observis bé tot el que trobaràs.

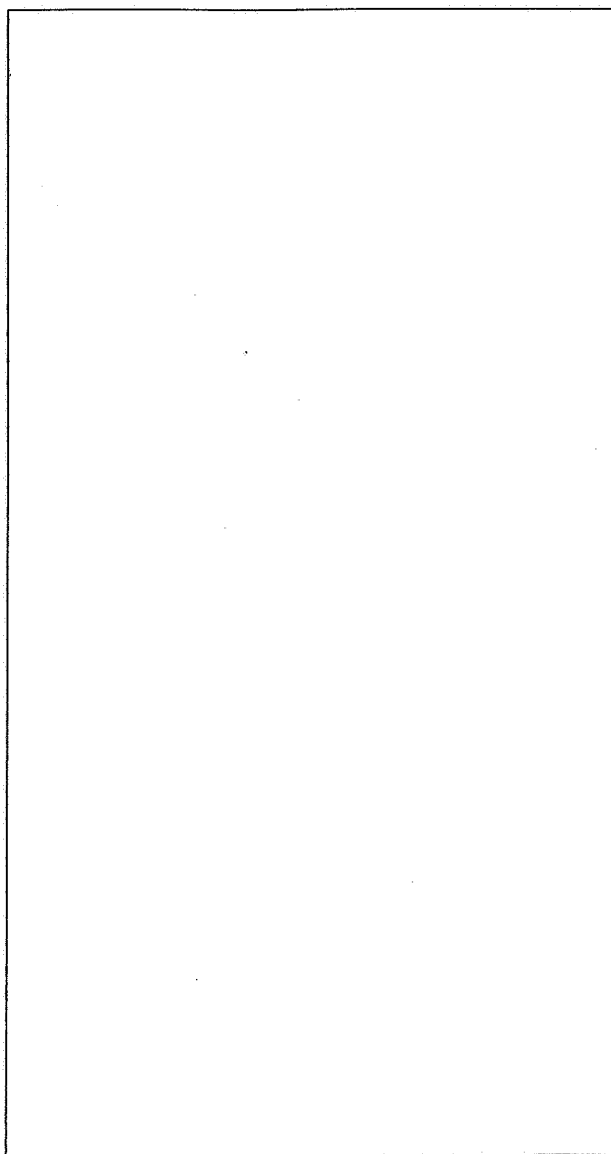
Iniciarem la visita per la *sala central* del Museu. Allí contempla la gran quantitat de làpides, fetes de marbre o d'altres materials, que hi ha penjades per les parets. Observa-les i escriu tres noms diferents dels que et sigui possible llegir-hi:

A les vitrines, entre altres objectes, hi ha joguines; busca-les i explica quines són i de quin o quins materials estan fets

A la sala també hi ha una nina d'ivori i és una de les joies d'aquest museu. Va ser trobada a la tomba d'una nena que va morir quan tenia sis anys. Observa-la i contesta:

* Pensa en les nines que es fan ara i explica quines semblances i diferències hi trobes, tant pel que es refereix a la seva forma com per a l'ús que se li dona ara i se li devia donar abans.

Pel centre de la sala trobaràs uns mosaics que feien la funció de tapes o cobertes d'uns sarcòfags.

Observa el que es conserva més complet i descriu el personatge representat: vestit, posició, què porta a la mà?, etc.

Copia la inscripció del mosaic:

Ara ja pots sortir de la sala central del museu i fer un tomb per la sala que la rodeja. Com pots veure hi ha una munió de sarcòfags trets de la necròpolis.

Observa'ls bé: la forma, la decoració, els temes, etc.

Un cop estiguis a fora de l'edifici del museu, cal que donis un tomb pel seu exterior tot veient el tipus de *sepulcres*, *enterraments* o sarcòfags que hi ha. Recorda que els romans solien practicar dos tipus d'enterraments:

La *cremació o incineració* que consistia en cremar el cadàver i recollir les seves cendres en una urna que posteriorment es guardava o enterrava, i

La *inhumació* consistent en col·locar el cadàver a l'interior d'un taüt - que pot ser de diversos tipus - i enterrar-lo.

Tant en un cas com en l'altre el més corrent és que els familiars del difunt col·loquessin una làpida sobre la tomba explicant qui era, a què es dedicava i qui li oferia la làpida. Aquest costum (que actualment encara es manté) ens serveix per saber moltes coses dels antics habitants de Tarraco.

En el requadres que segueixen dibuixa un exemple de cada tipus d'enterrament que es pot trobar en aquest museu (dins i fora de l'edifici).

incineració: enterrament d'urna

inhumació: enterrament de sarcòfag

inhumació: enterrament d'àmfora

inhumació: enterrament de tegulae (teules)

El mausoleu de Centcelles

Al terme municipal de Constantí a uns 7 Km. de Tarragona, hi ha el mausoleu de Centcelles, un dels monuments romans més importants que es conserven de la Península, amb mosaics d'excel·lent valor.

Aquest mausoleu es va edificar sobre una part de la gran villa que es va reconstruir parcialment en el segle III d. C.

Per fer el mausoleu, s'aprofitaren dues habitacions centrals i s'afegí en una d'elles una cambra funerària subterrània.

Més tard, en època medieval s'utilitzà com a capella i posteriorment com a casa de pagès fins el 1958.

La sala central és de forma rodona coberta per una cúpula.

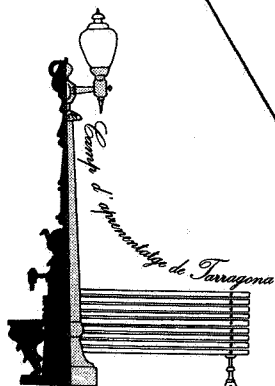
A la cúpula, hi podem veure poques pintures, i un gran mosaic, dividit en quatre faixes posades una damunt de l'altra i separades per sanefes geomètriques. A la primera, hi ha representada una cacera; a la segona hi veiem escenes bíbliques; a la tercera, les quatre estacions de l'any i quatre escenes reials; l'última, més malmesa, només conserva alguns caps.

* Observa bé el mosaic i escriu el nom dels animals, objectes o motius geomètrics que identifiquis:

Animals

Objectes:

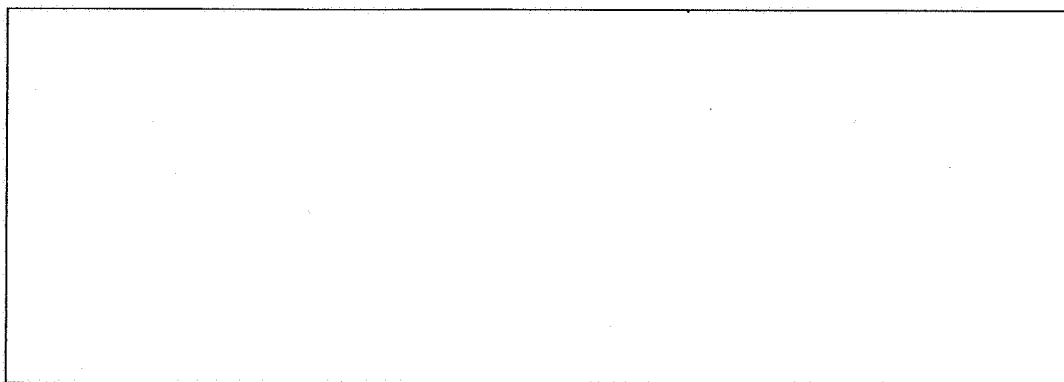
Motius geomètrics:

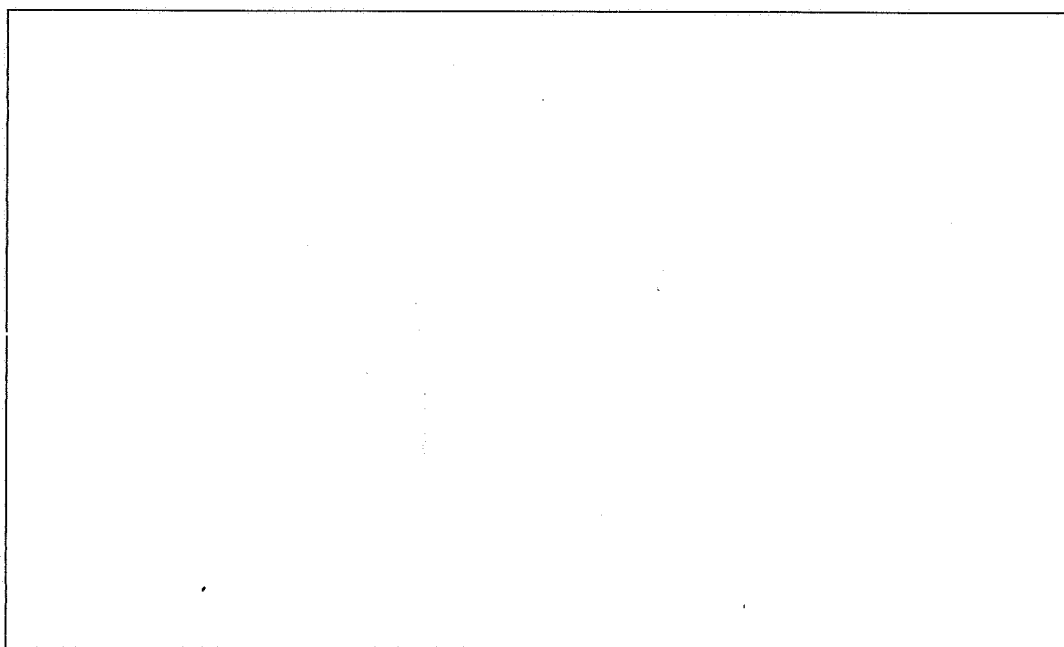
TARRACO, LA CIUTAT ROMANA

Mira bé tot el mosaic i dibuixa:

* Una sanefa geomètrica.

* Una escena de caça, o una villa, o el que més t'agradi.

Quina és la teva opinió del conjunt que has visitat?

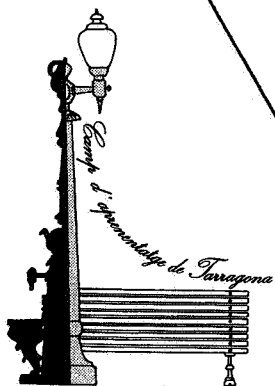
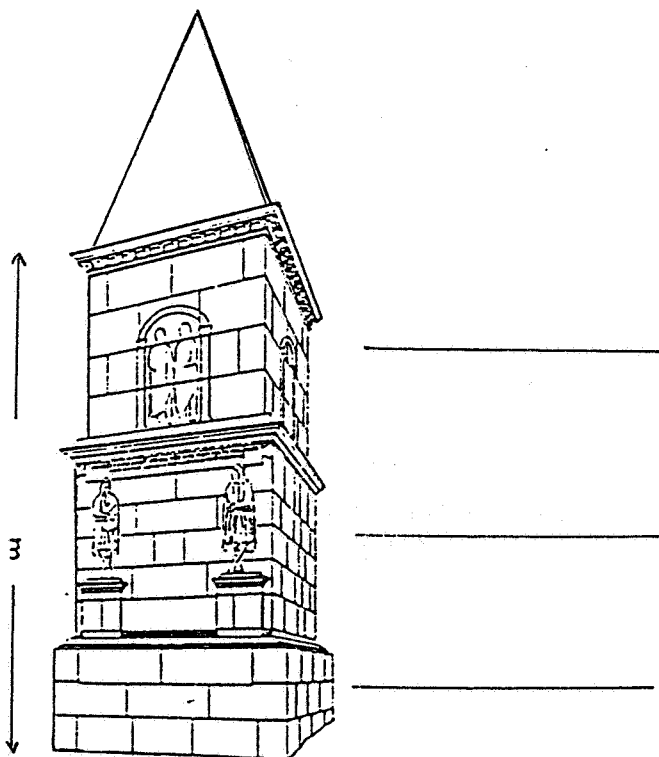
La torre dels Escipions

Els romans tenien costum d'enterrar els difunts prop de les vies o camins, en zones específiques dedicades a necròpoli o cementiri. La riquesa i sumptuositat dels enterraments es veien condicionades per la posició social que, en vida, havia tingut el difunt.

A 6 km de Tarragona, i emplaçada prop de l'antiga *Via Augusta* i l'actual carretera de Tarragona a Barcelona, es troba l'anomenada Torre dels Escipions, un típic monument funerari en forma de torre, datat al segle I d de C., construït amb blocs de pedra local ben tallats.

La torre és formada per tres blocs, de base quadrada, superposats: la part **inferior** anomenada sòcol o *podí*; el **cos central**, decorat amb dues escultures d'Atis i amb una inscripció sepulcral al damunt; el **cos superior**, amb traces de dues figures sota un arc, les quals se suposa que són els retrats dels personatges que hi foren enterrats. A l'interior d'aquest cos superior, la cambra on es guardaven les seves urnes funeràries. La coberta, avui desapareguda, devia ser piramidal.

* Aquí tens un dibuix de com devia ser en el moment inicial. Assenyala els elements que han desaparegut i calcula'n l'alçada. A més, escriu els noms dels diferents cossos, on correspongui.

TARRACO, LA CIUTAT ROMANA

* Quants arcs pots comptar? _____
(Recorda que estan situats al cos superior).

* Hi ha figures sota tots els arcs? _____

* Busca la inscripció i intenta copiar-ne algunes lletres

* Les dues figures sota de la inscripció són una representació del déu Atis. Descriu-ne el vestit

* D'aquest text han caigut algunes paraules que hem recollit a sota. Col·loca-les on correspongui.

"La **Torre dels Escipions** és un monument _____ de _____ cossos, de forma _____ que conté dues representacions del déu _____ i els retrats dels personatges que probablement hi foren enterrats, dins un _____. Li manca la coberta que devia ser _____".

quadrangular, funerari, Atis, arc, piramidal, tres.

* Llegeix el text i subratlla-hi el que no sigui veritat:

"La **Torre dels Escipions** es troba enmig d'un formós jardí on les flors i la gespa conviden a aturar el vol dels ocells, i alts arbres estàtics i vigilants, de fulles bellugadisses, l'envolten".

*El seu aspecte sorprenent, format per carreus tallats i escairats aguanten el pas dels anys i ens porten la història d'un temps llunyà.

Creus que l'espai que l'envolta és l'apropiat? _____ Dona'ns idees que ens ajudin a millorar el seu entorn:

6.- Dibuixa-la, amb l'entorn que t'agradaria que tingués.

La pedrera romana del Mèdol

La construcció de Tàrraco va requerir, des del moment de la seva fundació, una gran quantitat de pedra; així doncs, les pedreres locals fornien la ciutat del material necessari. Es té notícia de diferents pedreres d'aquella època, però la més coneguda és la del **Mèdol**.

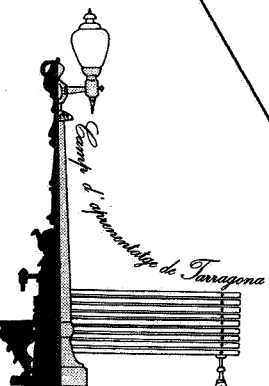
La pedrera del Mèdol està situada a uns sis quilòmetres de Tarragona, al costat de l'antiga *Via Augusta*, que coincideix, amb l'autopista A-7. És un indret excepcional, tant des del punt de vista arqueològic com pel seu valor ecològic, ja que la seva constitució ha afavorit la formació d'un microclima que ha potenciat un tipus de vegetació mediterrània, regressiva en altres zones del litoral català.

L'extracció de la pedra es féu, a partir del nivell original, excavant i eixamplant, de manera que s'anà configurant un gran clot, tot deixant a la part central un pilar -l'anomenada "**agulla del Mèdol**"-, d'uns setze metres d'alçada, que ens dóna testimoni del nivell inicial de l'excavació. Així, són clares les marques que es troben a les parets, de l'excavació, fetes per les eines emprades pels picapedrers en arrencar els blocs de pedra, mitjançant falques de fusta i eines de ferro les quals permetien desbastar els futurs carreus, que eren traslladats a l'obra per via marítima o terrestre. S'ha arribat a calcular que el volum de pedra extreta ha estat d'uns 50.000 m³.

El tipus de pedra és de soldó, rica en fòssils, amb sorra i ciment calcari, que presenta un color daurat el qual caracteritza la imatge de molts edificis tarragonins.

Ja ets dins el clot del Mèdol. Les altes parets que t'envolten són el resultat d'extreure les pedres. Veus les marques que van deixar? Descriu-les:

TARRACO, LA CIUTAT ROMANA

* Escolta bé, intenta diferenciar els sons que sentis i digues de quin tipus són:

* Recorda que ets al costat de l'autopista; sents els cotxes?

* Com a conseqüència de les altes parets s'ha creat un microclima.

Notes fred? _____ Et molesta el vent? _____

Notes calor? _____ Escoltes els ocells? _____

Intenta justificar les respostes:

Dibuixa el teu entorn.